
Razprava

Dr. JANEZ ŠUMRADA:

Preden dam besedo prvemu diskutantu, bi želel izkoristiti priložnost, ki se mi ponuja, in odgovoriti oz. nekoliko podrobneje pojasniti vprašanje nedostopnosti matičnih knjig. To vprašanje sta v bistvu sprožila dva od naših povabljenih referentov. Kot veste, je republiška komisija dala na razpolago občinskim komisijam posebna pooblastila za delo v matičnih uradih. Vendar je bil problem - pravno gledano - ves čas v tem, da je republiška komisija, ki jo je tedaj vodil Ignac Polajnar, torej prva, bila ustanovljena s sklepom parlamenta izključno za preučevanje povojnih pobojev. Na ta način je bilo formulirano tudi pooblastilo, ki so ga dobile občinske komisije, med drugimi tudi naša v Cerknici. Prav to je bila pravna formulacija, na katero so se lahko oprle ustrezne oblasti, Ministrstvo za notranje zadeve oz. matična služba v Cerknici in dejansko članom komisije niso omogočile delati z originali matičnih knjig, kljub intervencijam, ki so šle visoko, najvišje, do tedanjega notranjega ministra. Istočasno bi opozoril, da smo dobivali neuradna tolmačenja, da lahko tudi veljavni Zakon o varstvu osebnih podatkov na nek način onemogoča delo v matičnih knjigah pri preučevanju vojnih in neposrednih povojnih žrtev. Mislim, da je ta očitek 'bos', ker Zakon o varstvu osebnih podatkov določa roke, po katerih varovanje podatkov izgubi veljavnost. Če se kolega Okoliš strinja in ker je bil direktno izzvan s prispevkom prof. dr. Ferenca, bi ga prosil, da prevzame besedo, morebiti nekoliko pojasni svoje delo in tudi odgovori na nekatere dileme, ki jih je postavil prof. Ferenc.

STANE OKOLIŠ:

Hvala dr. Šumradi za besedo. Vsekakor bi rad poudaril svoje izhodišče. Ko sem sprejel mesto strokovnega sodelavca naše občinske komisije, sem bil bolj ali manj neizkušen na področju, ki sem ga prevzel. Moj odnos do žrtev je izhajal iz stališča, ki sem si ga pridobil še kot srednješolec ob prebiranju starogrške drame o Antigoni. To je predvsem zavest, da ima vsaka žrtev pravico do pokopa in do javnega spomina. Iz tega izhaja moje prepričanje, da moram poskušati v vsaki žrtvi videti njeno pozitivno stvar, torej tisto, kar je v človeku predvsem pozitivnega. Zavedal sem se tudi spoznanja, da poleg državnega prava na tem svetu obstaja tudi neko obče naravno pravo. In sem potem na teh principih poskušal opredeliti žrtve na način, kot sem ga prikazal v publikaciji.

Sedaj pa k odgovorom na oceno dr. Ferenca. Najprej zahvala za ugodno oceno. Moram reči, da v času od izida knjige pa do danes ni bilo nikjer zaslediti takšnih ali drugačnih ocen. Ni bilo evforičnosti ne na eni in ne na drugi strani. Mislim, da prav tako ne izrazitih negativnih odzivov. Glede zapisanega o revoluciji se mi zdi, da je to zapisano v določenem kontekstu. Zdaj ne vem, v kakšnem smislu je bilo to kje zapisano. Vsekakor pa so bili elementi vojnih operacij v obliki revolucije, državljanske vojne oz. narodnoosvobodilnega boja med seboj zelo

prepleteni in so se prekrivali. Drugih replik se točno ne spominjam. Mogoče bi jih, prosim, ponovili.

Dr. TONE FERENC:

Gre za majhen spodrseljaj. Drugače ste še kar korektno uporabljali izrazoslovje. Eno od vprašanj. Vi pogosto navajate kot 'izvrševalca', torej povzročitelja smrti Jugoslovansko armado in na drugem mestu, posebej OZNO. Kako je to zdaj, Jugoslovanska armada, potem pa OZNA?

STANE OKOLIŠ:

V enem izmed poglavij sem zapisal, da sem s to oznako želel predvsem ločiti žrtve, ki so bile ubite v času, ko so pripadale vojaškim formacijam, od tistih, ki so bili v glavnem civilisti. Torej, da so bili pobiti kot civilisti. Glede na izglasovano opredelitev občinske Komisije do povzročitelja pobojev temelji moja ocena, da gre pri Jugoslovanski armadi za žrtve - pripadnike vojaških formacij (domobranci in njihovi spremljajoči sosrodniki), za OZNO pa velja, mogoče je to malce poenostavljeno, vendar sem s tem našel najboljšo rešitev - da gre pretežno za civilne žrtve, ki so jih povzročili politično-policijski organi nove oblasti na območjih izven množičnih grobišč.

Dr. TONE FERENC:

To se pravi: OZNA naj bi odločala o usmrtni oz. usmrtila civilne žrtve. Se pravi ujete ali aretirane domobrance, ali pa vaške stražarje naj bi pa Jugoslovanska armada? Tako sem jaz razumel to izvajanje. Tu gre za simbolne opredelitve. Zaradi tega, da so stvari statistično ločljive.

STANE OKOLIŠ:

Jaz sem si s tem nekako pomagal. Izhajal sem iz podatkov, da je nekako od poletja 1944 delujoča OZNA imela razpredeno mrežo svojih sodelavcev po vseh naseljih in je poslej dobivala točne informacije o določenih osebah, ki so bile po koncu vojne, bom rekel v narekovaju, 'problematične'. Ti ljudje so bili potem po vojni pobiti.

Dr. TONE FERENC:

Ampak o tem, ali bodo pobiti ali ne, je tudi odločala OZNA?

STANE OKOLIŠ:

Seveda. Predvsem OZNA. Za nekatere se to ne da točno določiti, ker se ne ve, kdo točno je bil pripadnik ali pa informator OZNE. Po izjavah nekaterih ljudi, torej ustnih izjavah, se pa more oceniti, da so o tem predvsem odločali organi OZNE. Ne morem izključiti posameznih primerov, ko je šlo za samovoljo ali pa za maščevanje. Kakorkoli, v tem času se je to lahko dogajalo brez kakršnih koli posledic za informatorja.

Dr. TONE FERENC:

Potem bi imel še eno pripombo. Ko sem bral seznam, sem našel dokument iz artilerijskega diviziona XIV. divizije, da so obsodili 21. oktobra 1943. leta štiri ljudi na smrt. Vse štiri imate Vi v svojem seznamu. S točnimi rojstnimi podatki, krajem rojstva itd. Ampak dokument pravi, usmrtili smo samo enega, tega in tega, ker so trije ušli. Vi imate pa vse štiri vpisane, kot da so vrnjeni iz Vetrinja in usmrčeni po vojni. Ampak eden je bil zagotovo usmrčen 21. oktobra 1943! Verjetno ste Vi podatke zbrali na terenu in se je že pri nekaterih ljudeh, ker sedaj živijo ponekod že samo vnuki, to v spominu zabrisalo, namreč da je nekdo mislil, da je bil oni po vojni usmrčen, v resnici pa je bil oktobra leta 1943. Zdaj, ko bo Vaša publikacija obče znana, bodo verjetno še kakšne pripombe glede podatkov v seznamu. Takšno je realno stanje ugotavljanja nečesa po toliko desetletjih.

STANE OKOLIŠ:

Moram poudariti, da se podatki iz arhivov, iz zapisov, tudi iz literature, pa iz ustnih virov večkrat razlikujejo. V teh primerih sem se odločal po lastni presoji, kakor sem pač mogel sklepati z ozirom na podatke in okoliščine tistih dogodkov. Potem sem se odločil tako, kot sem se. V zavesti, da je sicer težko biti nekakšen razsodnik, da pa na podlagi izkušenj, ki sem si jih v tem času pridobil, lahko zaključim tako, kot sem.

Dr. TONE FERENC:

Še nekaj. Ampak o tem nisem prepričan in bi moral preveriti. Vi pravite, da je bilo v Jelendolu pobitih največ s tega območja, pravzaprav govorite, da z Blok, z bloškega območja. Tam je bilo 129 ali 130 usmrčenih. Bili so pa tudi mnogi s Turjaka, pa tudi iz drugih krajev. Ali ste ugotovili, da je bilo več kot 65 ljudi z bloškega območja ubitih v Jelendolu? Saj so jih izkopali, niso jih pa po približno enem letu vseh prepoznali. Avgusta 1944 so jih prekopali in potem pokopali v Hrovači.

STANE OKOLIŠ:

Zapisal sem, da je bilo z Blok v Jelendolu največ žrtev iz celotnega obravnavanega območja. Delež žrtev sem primerjal samo znotraj obravnavanega območja. Seveda so bile v Jelendolu tudi druge žrtve. Zaradi bližine so bili njihovi sorodniki z Blok prisotni pri izkopavanju in so vsaj nekatere spoznali. Zaenkrat bi imel toliko, ne bi pa ponavljal tistega, kar je sicer v knjigi.

Dr. NEVENKA TROHA:

Ali ste zasledili kjerkoli kakšne podatke, da bi bili tisti, ki naj bi jih likvidirala OZNA (verjetno ljudska milica kot izvršilni organ oz. vojska), sojeni pred sodišči ali pa so bile to samovoljne likvidacije OZNE? To me zanima v povezavi s problematiko, ki je zlasti prisotna na Primorskem, kjer so za nekatere žrtve t.i. fojb podatki, da so bile obsojene pred hitrim vojaškim sodiščem.

STANE OKOLIŠ:

Hvala za vprašanje. Konkretnih pisnih dokazil o tem nimam in mislim, da bi se težko kje našla. Vem pa za nekaj primerov ustnega pričevanja, da so ljudi, ki so bili privedeni iz taborišča v Teharjih, potem sodili na vaškem zboru aktivistov Osvobodilne fronte. Ti so bili potem tudi vsi obsojeni na smrt.

Dr. NEVENKA TROHA:

Ne mislim na to vrsto sodišča, ampak zlasti na vojaška sodišča, npr. območna vojaška sodišča. Kot je bilo vojaško sodišče vipavskega vojnega območja na Primorskem na primer, ali pa ljubljanskega vojnega območja in tako naprej. Na vojaška sodišča, ki so delovala tudi po vojni.

STANE OKOLIŠ:

Iz svojega raziskovanja moram reči, da tega nisem zasledil.

Dr. JANEZ ŠUMRADA:

Mislim, da današnje srečanje ni v celoti posvečeno diskusiji o delu komisije v Cerknici oz. konkretno kolege Okoliša kot njenega člana in pooblaščenega s strani komisije, da zbira gradivo o žrtvah na tem območju. Diskutirali naj bi širše. Opozoril bi, da je bil v izvajanjih vseh štirih referentov cel kup spodbud za razpravo v širšem kontekstu. Slovenskem, a tudi širše, kot smo videli iz Mlakarjevega prispevka. Mogoče bi bilo primerno, če zdaj začnemo z diskusijo tudi o nekaterih širših vprašanjih. Tako bi povabil k besedi morebiti v prvi vrsti kolege, ki so se s temi problemi že ukvarjali, npr. prof. Peniča, da se začnemo pogovarjati resnično nekoliko širše in ne samo o Okoliševi knjigi.

Mag. DAMIJAN GUŠTIN

Se oproščam, vendar pa bi vseeno izkoristil priložnost, dokler sedi kolega Okoliš za drugim mikrofonom, in ga vprašal tisto, kar sem se sam večkrat spraševal, ko sem pripravljal svoj referat; namreč, koliko so sprotni, sočasni podatki o žrtvah zanesljivi s stališča, recimo, končnega preverjanja vaše komisije. In drugo: koliko so Vam ti podatki služili kot vir?

STANE OKOLIŠ:

Če Vas prav razumem, pravzaprav sprašujete, koliko imamo na razpolago sočasnih virov, koliko pa je poznejših.

Mag. DAMIJAN GUŠTIN

Ko sprašujem, imam pred očmi neuradno objavljene podatke, članke v časopisju in podobno, ne arhivsko gradivo.

STANE OKOLIŠ:

Procentualno je to težko oceniti. Lahko bi rekel, da bi se večinoma podatki kar ujemali, vendar so posamezni primeri, kjer obstajajo različni podatki v sočasnih

virih. Predvsem gre za primere, ko imamo podatke z ene in z druge v vojni udeležene strani. Isto velja, ko gre za poznejše vire, predvsem iz ustnega pričevanja. Več primerov pa je, ko sočasnih virov ni, so pa bolj ali manj verodostojni ustni viri. Vprašanje zanesljivosti virov se zato postavlja. Tudi sam sem v uvodu v knjigi poudaril, da v vsakem primeru ne gre za absolutne ugotovitve, ker se človek lahko zmoti že pri vpisovanju podatkov. Temu sem se poskušal čimbolj izogniti. Po drugi strani so lahko obstoječi podatki dvomljivi, ali pa niso povsem točni. So tudi primeri, kjer ni nikakršnih podatkov in sem zato pustil te kategorije prazne. To velja predvsem pri okoliščinah smrti in pri povzročiteljih smrti, ki sta najbolj občutljiva vidika žrtev. Kot strokovni sodelavec sem se moral pri teh opredelitvah najbolj izostriti. Vsako človeško delo je podvrženo dvomu o absolutni natančnosti podatkov. Delal sem v zavesti, da delam pošteno. Mogoče bo kdo vprašal, kaj je zame pošteno: do samega sebe sem hotel ostali zvest iz tiste prve opredelitve, da sem v žrtvi videl predvsem njeno pozitivno stran.

Dr. TONE FERENC:

Predsednika komisije bi vprašal, kakšen je bil odnos dejavnikov na terenu, ki so že prej zbirali podatke ali so jih imeli, do sestave skupnega seznama vseh žrtev 2. svetovne vojne na tem območju?

Dr. JANEZ ŠUMRADA:

Torej, predvsem je zbirala na tem terenu podatke o žrtvah 2. svetovne vojne nekaj časa Zveza borcev. To gradivo nam pa ni bilo dostopno. Po obvestilih kolega prof. Toneta Avsca, člana komisije, naj bi bilo že pred časom preneseno v Pokrajinski arhiv v Koper. Moram reči, da smo ga poskušali zaslediti in smo tudi navezali stike z direktcijo arhiva, vendar, žal, za gradivom ni bilo sledu. Sicer pa smo se povezali tako z Zvezo borcev kot tudi z Novo slovensko zavezo. Od Zveze borcev smo dobili pismo, v katerem je bila načelna pripravljenost za sodelovanje, vendar tudi indikacije, da gradiva nimajo. Nova slovenska zaveza pa nam je posredovala nekaj malega informacij.

TONE AVSEC:

Če dovolite, bi kot nekdanji član komisije spregovoril par besed. O zbiranju gradiva je komisija imela ves čas pozitiven in ustvarjalen odnos. Problem pa je bil v tem, da je bilo to območje tudi po vojni v upravnem smislu vezano na različne konce. Nekaj časa pod Postojno, ki je spadala pod Primorsko, potem pod Ljubljano itn. Res je, da nam pri gradivu, na katerega smo računali, žal ni uspelo, mislim pri tem predvsem na tisto gradivo, ki je bilo takoj po vojni, tam leta 1948, osnova za podeljevanje spomenic padlim borcem in žrtvam fašističnega nasilja. S kolegom Stanetom Okolišem sva šla tudi v Koper. Tam je vse gradivo, kar so ga dobili iz Postojne, še vedno samo uskladiščeno. Ni pa pripravljeno, urejeno za potrebe raziskovalcev. Toliko o tem. Bilo pa je to takrat narejeno skoraj v vsaki hiši, od koder so bili padli borci ali žrtve. Spomenice še sedaj visijo po stanovanjih.

Drugo, na komisiji smo se postavili na stališče, da obdelamo vse žrtve od začetka - od aprilske vojne naprej - do konca, tudi do povojnega obdobja. Ugotovili smo še problem žrtev med borci iz drugih krajev, ki so padli na tem območju, in ga nekoliko tudi obravnavali. Tu je bilo namreč prizorišče izredno hudih in ostrih bojev, od leta 1941 naprej do konca vojne. In ta kategorija je izredno številna. So to ljudje iz cele Slovenije, tudi iz drugih delov bivše države. Nakazani problem bi morali zadovoljivo rešiti. Ob izidu knjige nekateri člani komisije nismo bili zadovoljni, ker smatramo, da je izšla nekoliko prezgodaj, da bi nekatere stvari vendarle še morali poiskati in seveda tudi obdelati. Nekaj primerov! Tale občina (mišljena je bivša občina Cerknica v obsegu do konca leta 1994, op. ur.) sega na področje Leskove doline, kjer so bili zlasti leta 1943 med nemško ofenzivo hudi boji in veliko žrtev. Potem imamo bolnice pod Snežnikom, kjer se je zdravilo več sto ljudi, dosti jih je pomrlo, nekateri so pokopani na hrvaški, drugi na naši strani. Tako imamo samo na enem pokopališču nad 100 neznanih pokopanih borcev. In tudi v Viševku jih je 52, precej v Podcerkvi itd. Smatram, da je do objave prišlo nekoliko prehitro in da bi morala glede na novo upravno razdelitev delo nadaljevati nova komisija, smo pa se nekako izjasnili za to, da bi sodelovali naprej, da bi delo končali, kolikor bi se dalo popolno, da bi to bil realen odraz vsega dogajanja tukaj.

Ob tem moram seveda omeniti, da je v knjigi dokaj pomanjkljivo obdelano vprašanje padlih italijanskih vojakov, tudi nemških, in seveda pripadnikov drugih oboroženih formacij. Nič še ne zvemo o padlih četnikih okrog Prezida, Babnega polja in Leskove doline v času zaključnih bojev, potem o žrtvah iz enot IV. armade itd. To je problem, ki bo moral še biti predmet obravnave in raziskav. Je pa res, da je težko, ker ni podatkov, in šele sedaj ob tej knjigi, ki je izšla in izzvala določene polemike, prihajajo na dan podatki o posameznih primerih in bo zato mogoče še kaj dopolniti.

Še eno stvar bi rad omenil, tudi v zvezi s Polajnarjevim vprašalnikom, da bi vendarle morali obravnavati, kot sem že rekel, najprej aprilsko vojno, potem pa tudi žrtve ali pobite sodelavce okupacijske civilne, vojaške in pa politične oblasti. Če tega ne bomo počeli, bodo rezultati zamegljeni in pa določene napake bodo pri tem, saj so v operacijah proti NOV sodelovali kombinirani oddelki Italijanov in vaških straž ali pa Nemci z domobranci. To je problem, ki se sedaj kaže v večji meri. Nekje je napisano, da so ujetega partizana ustrelili Nemci, pa so bili tedaj skupaj z vaškimi stražarji itd. Skratka, mislim, da je to gradivo v prvi vrsti dalo pregled padlih z druge oz. nasprotne strani, koliko jih je bilo pobitih na tem področju, čeprav so tudi tam določene pomanjkljivosti. Drugo, kar je še bolj nedodelano, je segment tistih, ki so bili iz drugih krajev in so padli na tem območju.

Še nekaj. Območje južno od Cerknice je bilo dolgo, zlasti leta 1942 in pa od kapitulacije Italije naprej do ofenzive, pa spet po ofenzivi, bolj ali manj osvobojeno ozemlje. Tu so delovali organi nove ljudske oblasti in pri tem bi seveda morali upoštevati tudi sodne organe, zlasti recimo notranjsko vojno področje, ki je na

regularen način obravnavalo razne prekrške in ostale dejavnosti nasprotnega tabora. Vsaj en del članov komisije je mnenja, da je s prezgodnjim izidom knjige delo nepopolno. Problematičen pa je zato tudi del uvodne besede ter statistični podatki. Na vse to smo g. Okoliša opozorili na zadnjem sestanku komisije.

STANE OKOLIŠ:

No, bi mogoče najprej jaz odgovoril. Mislim, da je bil pri delu komisije vseskozi poudarek predvsem na žrtvah, ki so bile od tukaj doma oz. ki so bile tukaj rojene. Kar je pa ostalih žrtev, so bile zbrane v dodatku in zato tudi niso statistično obdelane. Tudi zaradi nedostopnosti izvornikov matičnih knjig pregleda žrtev iz tujih krajev ni bilo mogoče dodelati do konca. In to, mislim, da je pri vsej zadevi najbolj žalostno, kajti tisti, ki so tukaj padli, so v njih tudi vpisani. Za podatke o žrtvah iz domačih krajev je bilo treba več truda in več poizvedovanja. Kar se tiče sodelovanja vaških straž in Italijanov ter Nemcev in domobrancev, je potrebno poudariti, da ga je bilo težko ugotavljati in ustrezno prikazati. V knjigi sem to sodelovanje omenil in opozoril, da gre pri žrtvah, ki so jih povzročili Italijani in Nemci tudi za delež tega sodelovanja. V samem prikazu pa je problem. Odločal sem se po večkratnih obiskih pri različnih informatorjih in na tej podlagi poskušal ugotoviti, ali so bili to Nemci ali domobranci oz. Italijani, vaški stražarji.

Dr. JANEZ ŠUMRADA:

Če dovolite, bi se na kratko še jaz vključil v diskusijo. Poleg pomanjkanja virov, na katerega je opozoril že kolega Avsec, pri preučevanju tistih kategorij žrtev, ki so umrle na tem terenu, pa sicer ne izhajajo od tukaj, je treba opozoriti še na eno bistveno, čeprav administrativno zadevo. Naša komisija je namreč z novo organizacijo občin z 31.12.1994 prenehala obstajati. S tem dnem je prenehalo tudi financiranje raziskovalnega dela za potrebe komisije. Ker je kolega Okoliš smatral, da tedaj gradivo še ni bilo zrelo za objavo, je s svojimi lastnimi sredstvi nadaljeval raziskovanje in ga pripeljal do tiste stopnje, ko je menil, da ga je moč objaviti. Vsekakor se je ves čas zavedal, da gre za nekatere pomanjkljivosti, zlasti v kategorijah žrtev, ki so bile tukaj naštet, ampak hkrati se je pa postavljalo predenj tudi vprašanje smotrnosti nadaljevanja raziskav, saj smo vsi skupaj vedeli, tudi kolega Avsec, da virov ravno za žrtve, rojene izven teh krajev, pravzaprav nimamo veliko na razpolago. Tisto, kar smo imeli, je kolega Okoliš v knjigi obravnaval na koncu v dodatku.

STANE OKOLIŠ:

Dodal bi še, da je veliko žrtev zabeleženih, čeprav so neznane. V dodatku k pregledu žrtev iz tujih krajev sem navedel tudi te. Gre za kar precejšnje število neznanih žrtev, ki pa so bile vendarle evidentirane. Ne ve se točno, kdo so to bili. V nekaterih primerih je mogoče ugotoviti le pripadnost žrtve v vojaški formaciji, pa nič več kot to.

Mag. BORIS MLAKAR:

Glede kategorij žrtev, ki niso doma z ozemlja nekdanje občine Cerknica, in so jih danes že nekajkrat omenili, se strinjam z metodološkim pristopom, ki ga je prikazal kolega Okoliš, da je pač to kljub vsemu le dodatek k osnovnemu korpusu, namreč žrtvam po rodu iz občine Cerknica. Če bi bilo možno kompletirati tudi te žrtve, seveda toliko bolje, če pa to ni mogoče, se pač ne da dosti pomagati. Čeprav, seveda, vsako delo je nedokončano; z novimi viri, z novimi informatorji in dokumenti se bo dalo še marsikaj razjasniti tudi pri teh kategorijah, vendar mislim, da se bo marsikaj rešilo z vseslovenskim projektom, če bo kdaj stekel. Pač recimo, da so med temi žrtvami od drugod ljudje iz kočevske občine, ribniške občine, ilirsko-bistriške občine, če omenim le sosednje. Upajmo, da bodo tam registrirani. Seveda pa je pri neznanih žrtvah velika težava. Ampak recimo, da bo prišlo do take informacije, v neki štajerski občini, od koder so pač mobiliziranci odšli na Dolenjsko, in je tam, na Dolenjskem ali Notranjskem nekdo nekje padel; ne bo napisano, da je padel v občini Cerknica, ampak važno je, da bo napisano, da je padel in ga bomo šteli k žrtvam slovenskega naroda med 2. svetovno vojno, ampak bo registriran v matični občini. To je ena izmed variant, ki se bo pojavljala. Druga stvar so seveda tujci. Mislim, da imajo Italijani in Nemci razmeroma dobro urejeno statistiko žrtev, tudi za Slovenijo, kolikor smo obveščeni. Pogovarjal sem se enkrat s sekretarjem Ministrstva za družino in delo in je rekel, da ima v zvezi s problematiko vojaških grobiščstike s tujimi organizacijami, predvsem z Nemci, ki da imajo razmeroma dobro statistiko. Mislim, da se bo v bodočnosti, če se bomo s tem ukvarjali, treba pozanimati tudi v tej smeri. Potem so bili omenjeni četniki. Teoretično seveda je odgovor spet v tem smislu, da bo pač padle četnike v Loški dolini registrirala domača občina, ko bo to delala, Požarevac, Leskovic ali katera že.

STANE OKOLIŠ:

K temu bi dodal, da je obratno stanje že nakazano v moji publikaciji, saj sem nekatere žrtve iz domačih krajev opredelil s krajem smrti nekje - takšni so pač podatki - na Štajerskem ali na Gorenjskem. Če bodo tam sestavljali sezname žrtev, se bodo podatki lahko kompletirali.

TONE AVSEC:

Še na eno kategorijo sem prej pozabil. Na žrtve, ki so zaradi nasilja ali ran umrle takoj po vojni. Mislim, da bi morali to tudi nekje upoštevati. Zlasti je bilo veliko ljudi iz internacije, ki so umirali neposredno po vojni, po vrnitvi domov.

Še glede OZNE. Če je bil usmrčen poprej obsojen na smrt, potem usmrtiltve ni izvrševala OZNA, ampak za to pristojni oddelek pri sodnem organu, torej milica ali katerikoli organ, ki je to izvrševal. Mislim, da je takšnih primerov več, bomo pa to še obravnavali. Tu bi poudaril še en vidik: žrtve na tem območju so bile tudi zaradi obračunavanja in izdaj domačih ljudi, zlasti med italijansko ofenzivo. Tudi zato bi morali v publikaciji določene stvari postaviti nekoliko drugače.

STANE OKOLIŠ:

Glede povojnih žrtev, ki so se vrstile iz internacije. Mnoge od teh so zabeležene s simboličnim datumom maj 1945. Vendar s tem še ni točno rečeno, da gre za povojne oz. medvojne žrtve. Vsekakor pa sem štel za medvojne žrtve tiste, pri katerih se časa smrti ne da točno ugotoviti. Veliko žrtev je bilo na poti, ko so se ljudje vračali iz internacije, torej v prvih mesecih po koncu vojne, tudi junija, ampak večinoma maja. Vsaj po ustnem pričevanju je bilo tako. Kar pa zadeva primere, ki so se zgodili nekaj mesecev, leto ali pa celo nekaj let po vojni, te sem zgolj omenjal v dodatku. Tam sem zapisal, da je bila pogostost smrtnih primerov oz. umrljivost po vojni, ki je statistično ugotovljiva, precej večja, kot sicer. Na to kaže tudi prvi povojni popis prebivalstva. Poleg emigracije je bila tudi pogostost smrtnih primerov večja. Vendar pa je zdaj težko opredeliti, ali gre za povsem vojne žrtve.

Dr. JANEZ ŠUMRADA:

Še moja kratka replika. Mislim, da bi bilo izjemno težko in pretirano raztegljivo prištevati k povojnim žrtvam vse tiste, ki so umirali za posledicami vojne še leta po 1945. Takšen princip bi nas vsekakor pripeljal predaleč in zato ga tudi cerkniška komisija ob razpravljanju o terminoloških in metodoloških problemih ni nikoli sprejela. Kot izhodišče našega dela smo od samega začetka jemali izbruh vojne in smo končali v principu s koncem leta 1945. Le v nekaterih posameznih primerih je kolega Okoliš opozoril na posamezne žrtve, ki so nastale po letu 1945, a so nedvomno povezane z medvojnimi dogajanjem.

Dr. NEVENKA TROHA:

Mislim, da je ravno kriterij časa eden najpomembnejših kriterijev, ki jih bo moral upoštevati vseslovenski projekt, če bo sprejet oz. skupina, ki bo določala kriterije za takšno delo. Opozorila bi na to, da že omenjena študija videmskega inštituta¹ zajema ponekje tudi umrle iz let 1952-1953, njihovo smrt pa naj bi povzročile posledice slabih razmer v jugoslovanskih zaporih in ujetniških taboriščih po maju 1945. Smatram, da je ta kriterij nemogoč. Je pa gotovo, da nekega točnega datuma, do kdaj je nekdo vojna žrtev, od kdaj pa ne, ni lahko postaviti in bo to najbrž stvar širših diskusij.

Tukaj smo že prej omenjali vprašanje kriterija, koga šteti za žrtev z nekega območja. Na kratko je bilo rečeno, da predvsem tiste, ki so tu doma. To je za manjše kraje relativno lahko ugotoviti, je pa verjetno zelo težko za večja mesta. Če spet spomnim na študijo videmskega inštituta; oni so vzeli kriterij pristojnosti v skladu z italijanskim upravnim sistemom. Zato so npr. tudi upoštevani vojaki, tudi določene kategorije policije, ki so živeli v kasarnah v Trstu in so torej šteti kot pristojni v Trst. Najbrž bo treba ta kriterij tudi zelo premisliti. Kriterij rojstva,

¹ Caduti, dispersi e vittime civili dei comuni della regione Friuli-Venezia Giulia nella secondo guerra mondiale. Istituto friulano per la storia del movimento di liberazione, Udine 1989-1991.

koliko časa je nekdo nekje živel, ali je stalno prebivališče tisto, ki nekoga nekam opredeljuje? Potem pa se postavlja tudi vprašanje meje. Ali bomo v vseslovenski študiji upoštevali vse slovensko etnično ozemlje izven meja Republike Slovenije, zlasti Primorsko in Koroško? Do kam seči? Kako npr. deliti tista območja, ki jih sedaj enotno popisujejo? Opozorila bi na Goriško, kjer zajemamo tudi Gorico in slovenska območja onkraj meje. Če ponovno spomnim na študijo videmskega inštituta, tam so se striktno oprli na kriterij današnjih italijanskih meja. In pa naslednje vprašanje: ali bomo pri popisih žrtev upoštevali tudi narodnost, kar je lahko zelo povedno, zlasti za obmejna območja, zlasti za Primorsko?

STANE OKOLIŠ:

Mislím, da so bila ta vprašanja postavljena vsem. Jaz bi opozoril le na to, da se iz lastnih izkušenj popolnoma strinjam, da je situacija v urbanih in drugih večjih središčih povsem drugačna, kot na podeželju. Sam sem imel kar nekaj težav s Cerknico, pa Rakekom, kjer je bila prehodnost ali fluktuacija ljudi izrazito večja, kot pa v ostalih predelih in je bilo iskanje žrtev, ki so bile v svoji poklicni dejavnosti bolj mobilne, tudi težavnejše. To je zahtevalo tudi več dela.

Mag. BORIS MLAKAR:

To se vidi tudi pri rezultatih. Kolegica je večkrat omenila videmsko študijo; ravno za Trst imajo dosti sivih lis oziroma neugotovljenih ali pa splošnih podatkov. Medtem pa so podatki za podeželske občine zelo natančni. Tako bo tudi pri nas, seveda.

Dr. BOŽO REPE:

Hotel sem pravzaprav opozoriti na to, da smo zašli v relativno ozek krog debate in da bo treba, ko bomo delali (vseslovensko op. ur.) raziskavo, pojem žrtve razširiti. Zdaj ostajamo pri viktimološki plati definicije žrtve, vse raziskave v tujini pa žrtve zajemajo mnogo širše. Mislím, da bo treba v neki vzporedni ali vsaj nadaljevalni fazi zajeti tudi kategorije ljudi, ki so preživeli, pa vendarle tako ali drugače čutijo posledice ljudje, ki so šli skozi razne postopke. Imamo celo vrsto takih kategorij: prisilno mobilizirane, ukradene otroke, taboriščnike itd. To so gotovo kategorije, ki jih bo treba raziskati.

Druga stvar, ki bo ravno tako morala zajeti problem žrtev, je vprašanje odnosa, ali pa če hočete, zgodovina odnosa do žrtev, ki jo je prof. Ferenc nekoliko nakazal v začetnem referatu. Se pravi, kakšen je bil odnos družbe v povojnem obdobju do žrtev in do posameznih kategorij žrtev. Šele to lahko da ilustracijo neke družbe. V Franciji in drugih državah delajo tovrstne raziskave nekako vzporedno.

In tretja faza, ki bo morala biti narejena, je po mojem primerjava z drugimi državami, ki jo je tukaj deloma načel kolega Mlakar. Podatek o treh odstotkih mrtvih, ali pa, če bomo prišli na štiri odstotke, kakorkoli že, seveda ne daje neke celovite slike. Moramo priti do ugotovitve, ali smo bili bolj prizadeti kot drugi narodi ali manj, ali smo bili do samih sebe bolj usmiljeni ali manj usmiljeni.

Še beseda v zvezi z izvajanjem kolege Mlakarja o Franciji. Številke so seveda zelo različne in jih različni viri različno navajajo, kar je že sam povedal. Sam sem slučajno pregledal referat, ki ga je imel Henry Rousso na svetovnem kongresu zgodovinarjev v Montréalu. Pri njem se številke nekoliko razlikujejo, kar pa pravzaprav ni bistveno. On govori o 10.000 pobitih kolaborantih in o 1.500 dodatno usmrčenih na osnovi obsodb. Tisto, kar se meni zdi bistveno, je podatek, da so v Franciji po vojni odprli v zvezi z medvojnimi dogajanjem 350.000 dosjejev oz. 310.000 dosjejev, v katerih je bilo zajetih 350.000 oseb, od teh pa je 127.000 ljudi šlo pred sodišče. Ne vem, kaj številka 40.000, ki jo je mag. Boris Mlakar omenil, pomeni. Ali je bilo toliko obsojenih ali je to samo del obsodb? To pomeni, če primerjamo številki, da je bilo obsojenih vendarle relativno majhno število, da pa je šel praktično eden od sto Francozov skozi tak ali drugačen postopek. Zelo podobno je bilo v Sloveniji. Vemo, da smo imeli sodišča narodne časti in celo vrsto drugih zvrsti obsodb. Skratka, vprašanje vojnih žrtev bomo morali zagotovo postaviti v nek širši kontekst.

Dr. TONE FERENC:

Mislim, da je bil odnos do žrtev v preteklosti zelo različen. Tukaj bom navedel dva primera. Dolga leta sem neprestano opozarjal izgnance, da je njihova pietetna dolžnost, moralna dolžnost, da ugotovijo število in imena tistih izgnancev, ki so za vedno ostali zunaj, ki so umrli zunaj. O tem nismo vedeli skoraj nič, le tu pa tam je bil na voljo kakšen podatek. Šele zdaj, ko se obljublja neka odškodnina, in so izgnanci tudi sami, mislim na Društvo izgnancev Slovenije, postavili zahtevo, da je treba za vsakega v izgnanstvu umrlega izplačati po 2 milijona slovenskih tolarjev odškodnine, so začeli zbirati podatke. Moram reči, bil sem presenečen, ko sem nekje videl podatke iz krajevne skupnosti Bučka, 58 imen umrlih v nemškem izgnanstvu, torej v preselitvenih taboriščih. To je prvi primer.

Navedel bom še drugi primer. Hotel sem ugotoviti smrtne žrtve tistih 14, ki jih je italijanska vojska ustrelila za represalijo, kot odgovor na napad Narodne zaščite v Hruševem na italijansko avtomobilsko kolono, kjer je bil smrtno ranjen polkovnik Tomasso Latini, komandant 2. polka. Don Pietro Brignoli omenja, da je tedaj na Slovenskem prvič prisostvoval tako množični usmrtitvi (Kaj je bilo v Abesiniji, ne vem, ali v Eritreji, kjer je bil tudi nekaj časa.) Ker nisem našel imen, sem šel na kraj sam, iskal in spraševal (pomagala mi je moja družina), kje je grob na pokopališču pri fari v Dobrovi, ampak nisem nič našel. Potem je prišel župnik, ravno opoldne je bilo in me vpraša: "Vi nekaj iščete?" "Ja", sem rekel, "iščem grob štirinajstih ustreljenih. Povedali so mi, da so bili prekopani na to pokopališče." "Jaz za to ne vem", pravi, "ampak tam je spomenik naših." Vidite, delitev na naše in na njihove. No, potem sem le nekje izvedel, da naj bi grob bil v Dolenji vasi. Šel sem tja in iskal, vendar so mi rekli: ne bo tukaj, ampak v Srednji vasi. Slučajno pridem na neko dvorišče. "Jaz to poznam," je rekel neki obrtnik, jaz pa da mora nekje biti spomenik. "Ja, glejte ga, tam je!" Toda na spomeniku ni imen! Ali mogoče veste, kdo bi imel imena? Če jih kdo ima, je to ta in ta ženska

- Marija Rusova. Odpeljal sem se k njej. Preprosta ženska, povabila me je v kuhinjo, odprla knjigo, kjer ima s knjigovodske natančnostjo vse popisano. Ampak pravi: "Jaz jih imam na ta dan zabeleženih petnajst, Vi pa trdite, da so jih štirinajst." "Ja," sem rekel, "tudi na spomeniku jih je štirinajst, ampak don Pietro Brignoli piše, da so na poslednjo pot nesli še enega, ki ga je italijanska vojska ustrelila prejšnji dan." No, ženska za to ni vedela. Ima pa vsa druga imena, potem vsa imena umrlih v italijanskih koncentracijskih taboriščih itd. Sama je bila tudi na Rabu. To pa vendarle je nek odnos do žrtev, da nekdo sploh ne po uradni dolžnosti zbere podatke in jih je tudi pripravljen posredovati za širšo raziskavo.

MONIKA KOKALJ-KOČEVAR:

Žrtve med gorenjskimi domobranci

"... Tako smo tudi mi pripravljene raje žrtvovati vse in tudi sami sebe, kakor pa, da bi dopustili, da bi kdaj komunizem zavladal na naši zemlji. Slovenija ne bo nikoli komunistična pa če pademo vsi do zadnjega. Za nas je možno samo dvoje: Ali zmagamo ali propademo, podali se ne bomo nikoli. Boljša je častna smrt, kot bedno življenje v komunističnem raj."¹

"... Če nam je namenjen obstanek in lepša bodočnost, če Bog našega naroda noče uničiti, če bomo na svoji zemlji ostali - in v to verujemo - potem smo zmagali četudi marsikoga ne bo več."²

Ne eno ne drugo se ni uresničilo. Namreč, niti zmaga domobranstva, niti lepša bodočnost domobrancev na svoji zemlji. Zle slutnje zadnjega stavka pa so postale dejstvo. Domobranci so se umaknili na Koroško, veliko pa jih je bilo vrnjenih samo še v smrt. In na to so bili pripravljani. Kako naj drugače razumemo besede mladoletnega gorenjskega domobranca, ko so mu svetovali naj pobegne na poti iz škofjeloških zaporov: "Jaz bom z vami!"

V okoli 50 stalnih in občasnih postojankah gorenjskega domobranstva, ki so bile razvrščene pretežno v krogu Kranj, Kamnik, Ljubljana, Škofja Loka, je bilo v vsem času obstajanja Gorenjskega domobranstva skupno nekaj nad 3500 mož.³ Na postojankah je bilo v povprečju okoli 60 mož, ki pa so čez dan, razen dežurnih in tistih v patroljah, povečini odhajali domov na delo. Številčno so se postojanke okrepile s prebegi nemških mobilizirancev, posebno v prvih mesecih leta 1945. Zanimivo pa je dejstvo, da so bili skoraj vsi nemški mobiliziranci, preden so se priključili gorenjskim domobrancem, pri partizanih. Značilno za gorenjske domobrance je tudi, da so bili med njimi najštevilčnejše zastopani starejši letniki, prevladujejo rojeni med leti 1900 in 1910. Najmlajši član katere od postojank pa je bil letnik 1929. Tudi ta je bil ubit.

¹ Gorenjec, 21. 4. 1945.

² Gorenjec, 13. 3. 1945.

³ Z zbiranjem podatkov o gorenjskih domobrancih sem pričela v Gorenjskem muzeju že leta 1990. Izdelano imam aplikacijo programa Armida. Zanimajo me naslednji podatki: ime in priimek, domače ime, kraj in datum rojstva, kraj bivanja, poklic, pri katerih vojaških formacijah je oseba sodelovala in njena usoda ob koncu vojne.

Odnos do partizanov

Ujete partizane in zajete v akcijah so predajali gestapu, partizane, ki so se sami predali pa so postopoma vključili v postojanko. V pisanju o akcijah je v časopisu velikokrat prisotno pretiravanje. "Partizani so se skušali nekoliko upirati pa po svoji stari navadi domobranskega napada niso mogli zdržati in so se spustili v divji beg".⁴ Tudi sami opisi spopadov so precej plastični. V bojih ni padlo več kot nekaj deset domobrancev, kar bi lahko povezovali tudi z dejstvom, da so domobranci opravljali povečini stražarsko nalogo (branili lastno vas, lasten dom) in da niso organizirali veliko množičnih akcij.

Ob umiku na Koroško so šle z gorenjskimi domobranci tudi njihove družine. V Sloveniji pa so jim bila zaplenjena posestva oziroma dedni deleži. Vrnjenih je bilo nekaj nad 1000 gorenjskih domobrancev⁵. Večina jih je bila pobitih. Družine so večinoma zaradi pravnih zadev, razglašale sorodnike za mrtve, v matičnih knjigah pa so pokojni dobili vpis "proglášen za mrtvega, ...dan, ki ga pogrešani ni preživel". Prve razglasitve so bile že v začetku petdesetih let.

Med proglašeni za mrtve oziroma mrtvimi bi lahko naredili nekakšno shemo, kdo je imel več možnosti, da ga ubijejo. Če je bil v nemški vojski, če je bil pri partizanih, če je bil dalj časa pri domobranci in če je imel čin; ta dejstva pa so se skoraj pokrivala z vlogo nemških vojakov v postojankah, saj so bili ti izkušeni v rokovanju z orožjem in navajeni trde discipline in kot taki najbolj primerni za vodilne naloge.

Žrtve so bile tudi žene, matere, sestre ubitih domobrancev, ki so same ostale na kmetijah, zaničevane in prezirane. Že prej sem omenila, da so bili gorenjski domobranci v večini starejši moške, ki niso bili vključeni v nemško mobilizacijo, niti jih niso pobrali partizani. Za razliko od Slovenskega domobranstva torej domobranstvo na Gorenjskem ni bilo "mladinska zadeva"⁶ Bili so poročeni in imeli družine. Mnoge družinske člane so še velikokrat po vojni zaprli, jim brez razlage odpeljali lastnino ali pa jih poslali na gradbišča novih mest.

Nenazadnje bi veljalo omeniti 30-40 gorenjskih domobrancev, ki so bili amnestirani in izpuščeni iz šentviških zaporov. Na poti domov, tik pred domačim pragom, so bili pobiti v gozdičku nedaleč od Spodnjega Brnika. Nedvomno je šlo za osebna maščevanja in stare zamere.

Vojna je kompleksna zadeva, z žrtvami na vseh straneh, s tem, da je bil javni spomin na domobranske žrtve zatrt, njihova vloga pa zavita v posplošeno besedo kolaboracija. Zanima me, kaj bi odvrnil preživeli domobranec, ki so mu ob umiku na Koroško rekli, da se domobranska vojska umika za štirinajst dni, nato pa, da pridejo organizirani nazaj.

⁴ Gorenjec, 28. 4. 1945.

⁵ Pregledala sem fonde Slovenskega domobranstva, Gorenjskega domobranstva, Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev, Obveščevalnega centra IX. korpusa, Krajevskih ljudskih odborov, pa tudi Vojno škodo in Zaplembe.

⁶ Doroteja Lešnik in Gregor Tomc: Rdeče in črno. Ljubljana 1995, str. 184.

LOJZE PENIČ:

Zdaj bi se pa še jaz oglasil, ker sem bil prej nekoliko izzvan. Ko me je leta 1988 urednik Zbornika občine Slovenska Bistrica II Ferdo Šerbelj povabil k sodelovanju, sva se dogovorila, da bom pripravil besedilo o padlih borcih in žrtvah nacističnega nasilja. Ko pa sem rokopis oddal, sem Šerbelju povedal, da sem zbral tudi podatke za padle v nemški vojski in za pobite po 2. svetovni vojni. Padle v nemški vojski sem poimensko navedel, ubite po 2. svetovni vojni pa le številčno, in sicer zato, ker je to bilo leta 1988 in se sorodniki še ne bi strinjali z objavo imen. Vse skupaj se je nekoliko zavleklo, ker so bile vmes volitve in zbornik je bil natisnjen šele po spremembi (režima, op. ur.) Pri kriterijih sem imel tudi jaz podobne težave s tem, o kakršnih ste se tukaj že danes pogovarjali. Do kdaj naj zajamem žrtve, ki so preminile po vojni? Odločil sem se, da sem tiste, ki so pobirali orožje in bili ubiti, ali pa kaj podobnega, še zajel, kaj dalje pa nisem posegal.

Povedal bi še nekaj o zbiranju tovrstnega gradiva na širšem mariborskem območju. V Lenartu imajo pripravljen občinski seznam; pripravil ga je prof. Marjan Toš. Seznam je pokazal, da je Lenart že na tistem območju, kjer je bilo izredno veliko vpoklicanih, kjer so se fantje odzvali pozivu in odšli v nemško vojsko. Zato je dve tretjini vseh žrtev padlo v nemški vojski. Po vojni pobitih domačinov je razmeroma malo. V Hrastovcu je sicer bilo po vojni taborišča in ljudje so žrtve iz taborišča prištevili k domačinom. Toševa raziskava jih obravnava ločeno. Sicer pa žrtve iz tega taborišča še niso dovolj raziskane.

V lanskem letu so pripravili pregled žrtev za Malečnik oz. Sveti Peter pri Mariboru. Seveda, pri Sv. Petru je posebnost. Tam četniki oz. njihovi svojci pomenijo kar precejšnje število padlih med celotnimi žrtvami. Če pogledamo Maribor, so dostikrat vzrok smrti bombni napadi, upoštevati je pa treba tudi dejstvo, da je bilo v mestu veliko Nemcev. Zato je bilo v Mariboru veliko žrtev. Skoraj 500 jih je bilo ubitih ob bombnih napadih. Niso bili vsi Mariborčani, a čez 400 pa je bilo meščanov.

Te dni je izhajal v občinskem glasilu Slovenskih Konjic podlistek. Pripravljala ga je tamkajšnja komisija za raziskovanje povojnih množičnih pobojev. Videl sem, da so se lotili dela približno tako, kot sem se ga jaz pri Slovenski Bistrici. Raziskali so tako padle partizane, kot tudi usmrčene med vojno in po njej ter padle v nemški vojski. V celoti podlistek še ni izšel, ker vidim, da so pri padlih v nemški vojski prišli do črke M. Je pa pri Konjicah zanimivo, da je bilo 9. maja 1945 kar 39 smrtnih žrtev. Tedaj so šli skozi kraj Kozaki in pobili te ljudi. V Konjicah je prišlo tudi do eksplozije. To je bilo pa sredi junija 1945; tedaj je bilo ubitih 16 ljudi, pri drugi eksploziji v Dobrnežu pri Slovenskih Konjicah pa še eden, tako da jih je bilo skupaj 17. To so bili zelo mladi fantje, ki so stražili skladišče streliva, v katerem je prišlo do eksplozije. Vse skupaj še ni pojasnjeno. Govorili so o sabotazi, ker so tam delali tudi vojni ujetniki. V Slovenskih Konjicah pa je tudi izredno dosti ustreljenih po 2. svetovni vojni. Kar 105 jih imajo poimensko navedenih. In če k temu številu prištejemo še onih 43, ki so jih med

vojno likvidirali oz. usmrtili partizani, je to kar 148 ljudi. Struktura žrtev v Slovenskih Konjicah se torej precej razlikuje od bistriške.

NASTAŠKA NEMEC:

Ker se že tako konkretno pogovarjate o zbiranju podatkov, se oglašam, saj sama zbiram podatke za neposredne mesece po vojni: maj, junij 1945 in do leta 1946, tudi še nekatere mesece v letu 1946. Vendar je problem drugje.

Zbiram podatke za staro goriško pokrajino v mejah, kakršne je imela maja 1945. leta, torej še za časa Italije oz. Nemcev. No, tu je v bistvu obstajal Babilon narodov, na eni strani civilisti, na drugi vojaki. Začenjam z vojaki. Glejte, sem so se poleg italijanske in nemške vojske pomikali četniki, sem so prihajali Kozaki, sicer v zgornje Posočje. Tu so bile domobranske enote, sem so se umikali hrvaški domobranci, in vse to je bilo zajeto v sklopu čiščenja zahodnega slovenskega ozemlja. Po poročilih obveščevalnega centra IX. korpusa, ki so jih pošiljale partizanske enote, ki so se tu borile, so zajeli 4.042 vojakov, 553 pa jih je v boju padlo. Sedaj nastaja vprašanje, kaj se je z vsemi temi vojaki zgodilo? Skoraj stoodstotno velja, da so tuje vojake večinoma poslali v ujetništvo, največ v Borovnico. Vendar, v okviru čiščenja od 22. maja do 5. junija so bili zajeti vojaki tudi likvidirani. Zakaj o tem govorim? Zato, da vam povem, da se v vseh tistih seznamih, ki nastajajo v Italiji, pojavljajo imena ljudi, ki so v bistvu padli v spopadu oziroma niso hoteli predati orožja. Italijani jih štejejo za infojbirane, kar niso v nobenem primeru, mi jih pa lahko kot žrtve vojne, torej kot vojake.

Druga kategorija teh ljudi so civilisti. Vendar pa tudi pri teh civilistih lahko ugotavljamo, da so jih zajeli predvsem v Gorici in v večjih krajih, ne samo na današnjem slovenskem ozemlju, ampak tudi v Krminu (Cormons) in v Gradišču ob Soči, kjer so bili centri nemške vojske in za usposabljanje domobrancev. Italijani, ki te sezname delajo, pa tudi nekateri slovenski sezname, enostavno pomešajo vojake in vojne ujetnike s civilisti. Zato je potrebna prav skrbna analiza tako vojaških in policijskih enot kot paravojaških enot, da vsaj na nek način ločimo žrtve med vojaki od civilistov. Kot je prej že omenila kolegica Trohova, zelo težko je razlikovanje glede na nacionalno pripadnost. Ne vem, za katere kriterije se bo odločila skupna slovenska komisija, vendarle zahodne meje oz. današnje ločenosti Slovencev iz Gorice ne moremo upoštevati. V nobenem primeru ne pride kot kriterij v poštev današnja državna meja, ampak je potrebno območje raziskovanja razširiti vsaj do stare avstro-ogrsko-italijanske meje, ki se kolikor toliko pokriva s slovenskim etničnim ozemljem.

Imam pa tudi sama konkretnije podatke, če koga zanima. Rekla sem, da sem delo zasnovala predvsem na seznamih, ki so že obstajali. To je bilo izhodišče, potem sem začela iskati arhivsko gradivo in podobno. Prvi italijanski sezname nastanejo že leta 1945, že zelo zgodaj nastane v Gorici tudi združenje deportirancev v Jugoslavijo, ki postavlja na sezname vse tiste, ki jih smatrajo za pogrešane, leta 1945 pa jih je velika večina še živih. Sama sem bila toliko tolerantna, da sem upoštevala vsakega človeka, naj se pojavlja na katerem koli seznamu. Na uradnih

italijanskih, pa tudi privatnih, kajti ljudje nočejo biti imenovani, še danes ne. Upoštevala sem tudi slovenske sezname. Je pa tudi res, da so Italijani svoje šteli, Slovenci pa niso šteli pogrešanih. V okviru tega dela je nastal seznam, ki vsebuje 1.299 imen za goriško pokrajino. Od tega jih je potrebno takoj odšteti 200, zato, ker se obenem pojavljajo npr. ženske pod dekliškim in pod poročnim priimkom, potem so zamenjave imen in priimkov .... Dosti ljudi se vedno in še danes, celo v seznamu furlanskega inštituta, pojavlja dvakrat. Mimogrede naj povem, da je ta seznam res najboljši, a ima tudi zelo veliko napak. In kar me osebno najbolj moti, še vedno so vsi Slovenci, tudi iz Gorice in okolice, v njem zapisani s poitalijančenim priimkom in imenom. Včasih se ljudje v seznamih pojavljajo tako pod slovenskim imenom in priimkom kot pod poitalijančenim priimkom, tako da je potrebno kar veliko pozornosti in večkratnega pregledovanja, če naj pridemo do neke realne številke. Upoštevajoč vse povedano, se v goriško pokrajino ni vrnil 901 človek, kar je precejšnja številka, večja kot na Tržaškem. Vendar pravim, da je tu številka večja prav zaradi večjega števila vojaških enot, ki so se v tem trenutku zadrževale na zahodni meji, torej pretežno v Posočju in na področju Beneške Slovenije, Rezije, Kanalske doline in seveda okolice same Gorice.

Samo na kratko naj povem, da je iz tega seznama tudi razvidno, da je med žrtvami zelo malo žensk. Resnično, med množico 41 žensk ni mladoletnih. Še pred nekaj časa sem trdila, da ni nobene mlajše od 18 let, zdaj pa sem ugotovila, da je eni manjkalo dva meseca do te starosti. Rečem lahko samo to, da je delo že opravljeno, a se vendarle pojavlja še toliko vprašanj! Toliko sem jih slišala samo med vami, diskutanti, da si resnično ne upam objaviti zbranih imen in priimkov. Tako kot je povedala kolegica (M. Kokalj-Kočvar, op. ur.), sama vztrajam, da se o posameznem človeku zbere čim več podatkov. Druga stvar, ki je pa še vedno in najbolj vprašljiva, je vprašanje okrog 200 ljudi, za katere nimam skoraj nikakršnih podatkov, razen imena in priimka, mogoče samo še en podatek, ali letnico rojstva, ali kraj rojstva, ali da je bil recimo bersagliere ali carabinieri. No, za te primere si skoraj upam trditi, da so preživeli. Kajti, od vojakov, ki so jih odpeljali v vojaška taborišča in jih potem po določenem času izpustili, se nihče ni več vrnil v staro goriško pokrajino, ampak je po najkrajši poti, in to je bil ponavadi Trst, odšel v Italijo oziroma se vrnil tja, od koder je bil vpoklican v vojsko.

Dr. JANEZ ŠUMRADA:

Predlagam, da na tem mestu nadaljujemo z diskusijo in pozivam zlasti tiste, ki se še doslej niste javili k besedi, da to pogumno storite.

Mag. VIDA DEŽELAK-BARIČ:

Delež članov KPS med žrtvami 2. svetovne vojne in odnos Partije do vprašanja o nujnosti žrtev iz vrst lastnega članstva

Glede na vodilno politično in organizatorično vlogo KPS v vodenju odpora proti okupatorju, pa tudi glede na položaj, kakršnega je partija zavzela po končani vojni, je v okviru preučevanja žrtev 2. svetovne vojne smiselno zastaviti tudi vprašanje, kolikšen je bil delež komunistov v celotnem obsegu žrtev vojne.

Nesporno je odločitev partije za takojšen oborožen odpor, odločitev, ki je bila takrat in je še danes vrednotena ali kot edino pravilno in herojsko ali pa kot neodgovorno in samomorilno dejanje, izpostavila dodatnemu okupatorjevemu pritisku ne le slovenski narod kot celoto, ampak v njegovem okviru tudi partijo. Partijska (samo)izpostavljenost je še posebno izstopala v trenutkih in razmerah, ki so bili za vodenje, širitev ali obstoj osvobodilnega gibanja in z njim tudi za partijo odločilni ali kritični, kot npr. v primeru odločitve o pričetku oboroženega boja, širjenja osvobodilnega gibanja na še neorganizirana območja, ponovnega vzpostavljanja politične ter vojaške organizacije, kadar jo je nasprotnik uspel razbiti in ji praviloma povzročiti številne žrtve itd.

Na pot upora so komunisti stopili z zavestno odločitvijo in pripravljenostjo na lastne žrtve. O tem je npr. sekretar CK KPS Franc Leskošek, ko je na partijski konferenci na Cinku julija 1942 govoril o začetnih prizadevanjih KPS za organiziranje partizanske vojske, dejal, da "Partija ni štedila svojih sil, ni štedila svojih kadrov, se ni zbal nešteti težav pri premagovanju dejansko skrajno neugodnih razmer za ustvarjanje prvih slovenskih partizanskih čet. Žrtvovala je v naporih in ljudeh, kar more žrtvovati le stranka, tako globoko prežeta z zaupanjem v pravilnost svoje poti in vero v končno zmago, kakor je naša Komunistična partija Slovenije."¹

Rečemo lahko, da se je v razmerah okupacije v najbolj dosledni in ekstremni obliki v praksi udeleževala propagirana in zahtevana podoba komunista kot bojevnika z orožjem in besedo, ki naj ne bi nikoli izgubil vere v zmago, ki ga odlikuje vztrajnost, svojo globoko privrženost partiji pa potrjuje predvsem v najtežjih preizkušnjah, tudi za ceno življenja. Pri tem ni bil izvzet niti sam partijski vrh, kar potrjujejo njegove konkretne izgube v času vojne.²

Brezkompromisna odločenost za upor, s tem pa tudi pripravljenost na žrtve, se je navdihovala predvsem v dveh motivih - tj. v izvedbi minimalnega in/ali (ali oboje hkrati) maksimalnega partijskega programa oziroma v boju za osvoboditev okupirane domovine in za revolucionarno preobrazbo predvojnega družbenega reda. Posebej pa je potrebno opozoriti na institut "vojaške", "železne", "zavestne" partijske discipline, ki je odigral pomembno mobilizacijsko vlogo partijskega kadra tudi takrat, kadar je moč ostalih motivov (praviloma zaradi težavnih razmer) pojemala, ko je bilo potrebno vztrajati ali na novo pričeti z delom na izpostavljenih območjih in nalogah, nemalokrat ob majhnih možnostih za preživetje, in ko je bilo npr. potrebno reševati kritične situacije (v ilustracijo naj navedemo legendarni "Komunisti naprej!" v primerih brezupnega prebijanja partizanskih enot iz sovražnikove obkolitve).

Partija, za katero je bila značilna izrazita hierarhična ureditev, je bila do lastnega članstva v zahtevah glede izvrševanja zastavljenih nalog neizprosna. Sintagma o

¹ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 2, dok. 98, str. 269.

² Prim. Vida Deželak-Barič: Osrednje vodstvo Komunistične partije Slovenije v vojnem obdobju 1941-1945. Prispevki za novejšo zgodovino XXXIII, 1993, št. 1-2.

partiji kot predstraži je tako nujno že vnaprej računala z žrtvami; nanje je bilo članstvo tudi psihološko pripravljano. Psihološka priprava je apelirala na pogum in preziranje smrti. Zlasti v začetnem obdobju je poimensko poveljevala žrtve kot vzore, ki naj bi vzpodbujali k še odločnejšemu boju za narodno osvoboditev in z njo povezano pravičnejšo družbeno ureditev v smislu "velikih smotrov delavskega razreda", skratka za "sveto stvar osvoboditve slovenskega naroda in delovnega ljudstva".³ Sicer pa se je partija v največji meri obračala k lastnemu članstvu ter tudi širši javnosti v obliki posplošenega poudarjanja in opozarjanja na velik partijski 'krvni davek', ki da ga je v dotedanem boju darovala, občasno pa je celo zatrjevala, da je prav KPS "položila največ žrtev na oltar DOMOVINE".⁴ S tem je bil nedvomno dosežen tudi določen propagandno-psihološki učinek. Leta je v samih komunistih dodatno vzbujal občutek samozavesti (organizacije kljub številnim izgubam ni bilo mogoče uničiti!), bojevitosti, združene z odmerkom maščevalnosti in izrecne poklicanosti/dolžnosti za brezkompromisno nadaljnje vodenje in usmerjanje boja. V širši javnosti pa je postopoma prispeval k utemeljevanju in sprejemanju partijskega primata.

Ob dejstvu, da je partija poleg celotnih žrtev v osvobodilnem gibanju posebej poudarjala še lastne žrtve, pa ne gre spregledati še enega pomembnega partijskega namena; na ta način je namreč želela tudi odgovarjati na nasprotnikove očitke o njenem protinarodnem bistvu in dokazovati, da je KPS s tem, ko njeni člani množično padajo v boju proti okupatorju za narodovo osvoboditev, potrdila in v praksi dokazala svojo pripadnost slovenskemu narodu, katerega je celo uspela ne glede na različne meje prav v osvobodilnem boju združiti.⁵

Disciplina in dejavna identifikacija s cilji narodnoosvobodilnega boja, s hkratnim stremljenjem po revolucionarnem izhodu iz vojnih razmer, sta komuniste postavljali pred boj na življenje in smrt, pred boj na vse ali nič. Zato je KPS v času vojne utrpela številne žrtve, ki pa jih je s t.i. politiko odprtih vrat uspešno nadomeščala s pritegovanjem novih članov, tako da je iz vojne izšla neprimerno močnejša, kot je bila ob njenem pričetku. Komunisti so izgubljali življenja v podobnih okoliščinah oziroma iz enakih razlogov kot ostali pripadniki osvobodilnega boja - padali so kot borci partizanskih enot, kot aktivisti na terenu, kot talci, umirali so v taboriščih itd., prezreti pa ne gre tudi posameznih primerov usmrtitev s strani osvobodilnega in revolucionarnega gibanja samega.

Natančno število žrtev iz vrst KPS ni znano. Po oceni, ki jo najdemo v organizacijskem poročilu Staneta Kavčiča na II. kongresu KPS leta 1948, naj bi to število znašalo "nad 5000".⁶ Če ocena vsaj približno drži, moremo zaključiti,

³ Glej npr. članek o ustreljenem članu CK KPS Slavku Šlandru (Delo, september 1941, št. 3) in komunikate CK KPS s člankom o ustreljenem organizacijskem sekretarju CK KPS Tonetu Tomšiču (Delo, junij 1942, št. 3).

⁴ Arhiv Republike Slovenije, dislocirana enota I (dalje ARS I), fond CK KPS II, a.e. 192, proglas CK KPS "Slovenci in Slovenke" iz septembra 1943 (nedatirano).

⁵ Delo, maj 1942, št. 2, Obrekovanja in podtikanja sovražnikov naše Partije; Ljudska pravica, 28.5.1944, št. 7, Volitve - odgovor Primorcev.

⁶ II. kongres Komunistične partije Slovenije, Ljubljana 1949, str. 318.

da predstavljajo žrtve iz vrst KPS okoli 10 ali morda še več odstotkov vseh žrtev vojne. Čeprav navedeno število že zaradi zaokroženosti ne vzbuja polnega zaupanja v verodostojnost, je nesporno, da ocena ni bila podana brez predhodnega zbiranja podatkov o tej kategoriji žrtev. Kongresni materiali namreč potrjujejo, da so tovrstne podatke zbirali po vseh okrajih,⁷ seveda pa se zastavlja vprašanje, kako vestno je bilo to delo opravljeno in v kolikšni meri ga je bilo sploh mogoče opraviti zadovoljivo že zaradi ilegalnih okoliščin, v katerih je partija v času vojne delovala, in ko se natančni sezname članstva niso vodili.

Zatrdimo lahko, da gre v primeru na II. kongresu KPS posredovanih števil vsekakor v večji meri za orientacijski, kot pa za dokončen in povsem preverljiv podatek. Upravičeno je tudi vprašanje, ali ni navedena ocena tudi rezultat težnje po delno zavestnem pretiravanju. Skupno število žrtev, do katerega pridemo s seštevanjem števil, ugotovljenih po posameznih poveljskih okrajih, je namreč za približno 1000 nižje od uradno navedenega na II. kongresu in znaša 4078. Zakaj je tolikšna razlika v ocenah, lahko ugibamo vsaj v dveh smereh. Poleg že omenjene možnosti pretiravanja lahko tudi predpostavljamo, da je Stane Kavčič ob pripravi organizacijskega poročila upošteval specifične vojne in ilegalne partijske razmere, zaradi katerih je nemogoče ugotoviti natančno število preminulih partijcev, ter da je pravilno ocenjeval, da je njihovo dejansko število večje od tistega, ki ga je mogoče kolikor toliko nesporno dokumentirati in je zato število po lastni presoji zvišal. Ob tem je skoraj gotovo še upošteval organizacijo KPS in njene izgube v času vojne na celotnem slovenskem etničnem ozemlju, torej tudi izven takratnih republiških meja, izgube na teh območjih pa v omenjenih materialih okrajnih partijskih organizacij razumljivo niso zajete.

Kot prilogo objavljam dokument,⁸ v katerem so statistično navedene izgube, ugotovljene po posameznih okrajih, in ki je predstavljal osnovo za izračun skupnega števila žrtev vojne iz vrst partije, kakršen je bil podan na II. kongresu KPS.

⁷ ARS I, fond CK KPS III, fasc. 40, okrajne partijske konference pred V. kongresom KPJ leta 1948; fasc. 41 in 42, okrajne partijske konference pred II. kongresom KPS leta 1948. V materialih okrajnih konferenc, ki so bili posredovani CK KPS, je število žrtev iz vrst KPS navajano sumarno, poimensko pa so navedeni le vidnejši člani partije. Popolnejše sezname je potrebno iskati v fondih okrajnih komitejev, ki jih hranijo pokrajinski arhivi in muzeji.

⁸ ARS I, fond CK KPS III, fasc. 1, gradivo o II. kongresu KPS.

Število članov KPS padlih v NOB

Okraj (leta 1948)	Padli v NOV	Talci	Umrli v internaciji in zaporu
Ljubljana-mesto	448	129	110
Ljubljana-okolica	188	2	12
Kamnik	248	38	14
Kranj	121		5
Jesenice	173	36	9
Grosuplje	86	6	11
Novo mesto	47		
Črnomelj	296	13	24
Krško	51	19	5
Kočevje	84	13	8
Trebnje	56	3	
Celje-mesto	7	4	
Celje-okolica	41	19	7
Poljčane	43		7
Trbovlje	49	25	5
Mozirje	23	2	
Maribor-mesto	50	40	1
Maribor-okolica	96	8	3
Dravograd	115	22	13
Ptuj	25		
Radgona	4	2	
Ljutomer	7	1	
Murska Sobota	3		3
Lendava			
Postojna	233		12
Sežana	250	25	20
Gorica	304	8	28
Ilirska Bistrica	80	30	15
Tolmin	85	1	11
Idrija	96		
Skupaj	3309	446	323

Dr. TONE FERENC:

Vprašal bi, ali ste našli kakšen seznam za kakšen okraj oz. ali so v kakšnem okraju po vojni okrajni komiteji KPS popisali tiste komuniste, ki so tam padli med vojno?

Mag. VIDA DEŽELAK-BARIČ:

Seznami obstojajo. Ena kategorija, ki jo upoštevajo, so padli predvojni komunisti, druga kategorija pa ostali člani partije. Tisti seveda, ki so bili sprejeti med vojno. Jasno je, da so ti seznami v glavnem nepopolni. Za predvojne komuniste predvidevamo, da so več ali manj popolni, za vojno obdobje pa je praktično nemogoče izdelati popolne sezname. Saj poznamo situacijo, kakšna je bila: posameznika so danes sprejeli (v KP, op. ur.), jutri je že padel. Tudi tisti, ki ga je sprejel, je lahko padel in prič o tem ni. Še to bi dodala: v času priprav tako na V. zvezni kongres kot na II. kongres KPS so po okrajih potekale akcije za sistematično zbiranje podatkov o v vojni padlih komunistih. Kolikor sem se jaz pozanimala, sama gradiva tako daleč doslej nisem gledala, je ponekod navedeno število, drugod pa so tudi imena. Tako se zdi, da je natančnost popisov zelo različna od okraja do okraja, najbrž odvisno od ljudi, ki so pripravljali sezname.

STANE OKOLIŠ:

Mogoče bi navedel samo izkušnjo, ki sem jo pridobil v arhivu nekdanjega Centralnega komiteja KPS. Dokumenti so se nanašali na leto 1944, so pa poročila političnih organov Centralnemu komiteju. To so sprotna poročila, za vsak teden posebej. V njih so navedene posamezne žrtve med partizani, posebej pa člani SKOJ-a in KP. Po moji oceni gre tukaj za neko dvojnost: za vse žrtve v partizanskih enotah se napiše samo število, medtem ko za člane KP navajajo vse ustrezne podatke, od tega, kdaj je bil padli rojen, pa do tega, kdaj je postal član KPS. Zato me čudi, da stanje v vojni padlih oz. umrlih članov KPS ni bolj natančno ugotovljeno. Ob tej priložnosti bi vprašal, kakšne so ugotovitve za posamezna časovna obdobja?

Mag. VIDA DEŽELAK-BARIČ:

Sistematična poročila so dejansko ohranjena predvsem za leto 1944, in še to ne v celoti; obenem so tudi velike razlike po pokrajinah. Pomislimo npr. na Štajersko, ki šele takrat začne vzpostavljati množičnejšo partijsko organizacijo. Tam v nekaterih predelih šele takrat formirajo oz. obnovijo okrožja, trdnejših terenskih organizacij pred tem sploh še ni, itd. Ko je organizacija za silo urejena, sledijo neprestane okupatorjeve ofenzivne operacije do konca vojne. Zato za te predele nimamo natančnih poročil. Za Ljubljansko pokrajino v letu 1944 pa so podatki sorazmerno natančni. Toda tudi tu so velike razlike med posameznimi okraji oziroma okrožji, predvsem v smislu, da so tista območja, ki jih vedno bolj obvladuje Slovensko domobranstvo, šibkeje pokrita. Za prejšnja obdobja oz. leta pa tako natančnih poročil ni ohranjenih za nobeno pokrajino. Leto 1944 je nasplošno obdobje, ko je bila organizacija v vzponu, razmere marsikje in marsikdaj niso bile kritične oz. so bile takšne, da se je lahko, tudi pod pritiski, razmahnilo administrativno delo. V predhodnih obdobjih je bilo drugače. Tam imamo probleme celo z rekonstrukcijo okrožnih vodstev KPS, kaj šele z ugotavljanjem članstva oziroma števila žrtev iz vrst partijskega članstva!

In še to. Omenili ste dvojnost, češ, ene žrtve so bile pomembnejše od drugih. V nekem smislu to gotovo drži. Vendar, ko govorimo o partijskih poročilih, moramo upoštevati, da nižji partijski forumi poročajo nadrejenim forumom predvsem o razmerah v lastni organizaciji in s tega stališča je logično, da poročajo samo oz. predvsem o lastnih žrtvah. Za žrtve iz nepartijskih vrst pa vendarle najdemo zelo številne podatke pri drugih organizacijah: npr. pri Osvobodilni fronti, še posebej pa bi opozorila na Narodno zaščito, ki dostikrat zelo natančno poroča o civilnih žrtvah. Je pa res, da je treba prečesati vse fonde oz. vsak list. Zlasti za Ljubljansko pokrajino obstaja za leto 1944 zelo bogato gradivo, občutek imam, da tudi dosti popolno. To, jasno, velja za čas, ko terenske organizacije še lahko delujejo, obstajajo na terenu, kar pa se nekako z jesenjo 1944 bistveno spremeni, poslabša.

STANE OKOLIŠ:

Dodal bi še misel, ki se mi je porodila ob premišljanju o opredelitvi žrtev, kakršno je podal mag. Damijan Guštin. Mislim, da smo ljudje podvrženi ocenjevanju žrtev, da so pač nekatere več vredne ali pa manj vredne. Mogoče bi v takšnih primerih veljalo, vsaj sam sem na to pomislil, da so v tem smislu in s tem tudi opredeljene.

Dr. TONE FERENC:

Kar zadeva gradivo - to ne velja le za gradivo Komunistične partije Slovenije v vojnem času, ampak za celotno gradivo - je treba poudariti, da sta mu veliko škodo napravili velika italijanska ofenziva poleti in jeseni 1942, zatem pa jesenska ofenziva leta 1943, ki je zajela ozemlje od zahodnega dela Slovenije, od Gorice, Trsta, vse do Kolpe. To je bila sploh najmočnejša nemška ofenziva, edina nemška ofenziva na Slovenskem, v kateri imajo glavno besedo vojaki. Zaukaže jo Hitler v svojem glavnem stanu in jo izvaja 2. SS tankovski korpus z vojaškimi divizijami; vse druge ofenzive, ki so jih pri nas vodili Nemci, je vendarle naročila, zaukazala in načrtovala policija. Drugače je pri Italijanih, zlasti v letu 1942. Tam ima vojska glavno besedo. Na nemškem okupiranem ozemlju, bodisi v osrednji Sloveniji ali pa na Primorskem, ima pa policija dva operativna štaba za uničevanje partizanov, ki ju vodita dva esesovska in policijska generala. To je ena stvar.

Drugo, kar bi tukaj pripomnil: v teh štiridesetih letih, odkar raziskujem 2. svetovno vojno pri nas - približno toliko let sem bil tudi član te organizacije (namreč KPS oz. ZKS, op. ur.) - so bile, mislim, vendarle neke vrednostne ocene članstva, ki so bile pa različne. Najprej naj spomnim na odnos do starih, predvojnih komunistov. Potem do tistih, ki so bili sprejeti med vojno, zlasti pred kapitulacijo Italije, deloma pa tudi še po njej. Odnos je bil seveda drugačen do tistih, ki so bili po vojni množično sprejeti. Najmnožičnejši sprejemi so bili leta 1968, zlasti menda v Nišu, saj so tam ob češki tragediji, ob sovjetski zasedbi Čehoslovaške, ljudi zbrali kar na nekem trgu in jih množično sprejeli. Bil je to nekakšen samoobrambni poudarek, če bi prišlo do poskusa zasedbe Jugoslavije. Že tedaj sem nekje javno rekel, da je takšen pristop napačen. Delati politiko na tragediji nekega drugega

naroda, je napačno. Jasno, kakor so prišli ti ljudje noter, tako hitro so šli zatem tudi ven! Stari komunisti so veljali za nekako preizkušene pred t.i. razrednim sovražnikom, v trdem ilegalnem življenju, ko jim je neprestano pretel vsaj zapor, celo Glavnjača, itd. Tudi v partizanih so bili stalno v nevarnosti. Skojevce so uporabljali za še posebej zahtevne naloge; ni res, kar lahko človek bere nekje v časopisih, da so imeli v partizanih nekakšne bonitete. V najhujše boje so jih pošiljali, verjetno zato, da bi na teh položajih do kraja vztrajali, ne glede na žrtve. Drugačen je bil odnos do tistih, ki so vstopili v partijo po vojni: nekateri so se opredelili za vstop zato, da bi dobili službo ali pa boljšo službo, itd. Po vseh teh letih mislim, da je bilo različno ocenjevanje, različno vrednotenje omenjenih treh prelomnih obdobj. Še nekaj bom dodal k temu kot dokaz. Glejte, cela desetletja so minila celo v Sloveniji, kjer smo šolani, preden je prišel na čelo zgodovinske komisije CK ZKS, poudarjam zgodovinske komisije, diplomirani zgodovinar. To je bil Ivan Križnar, edini, ki je bil za to izbran. Ali pa se, recimo, spomnim obdobja druge polovice petdesetih ali mogoče v šestdesetih letih, ko je bil univerzitetni asistent in pozneje docent lahko sekretar te komisije, predsednik pa ni mogel biti. Predsednik je bil nekdo, ki sploh ni bil zgodovinar, itd. Čudi me pa, da organizacija, ki je imela takšen kader, vsaj po vojni ni opravila do kraja inventure svojega članstva za predvojni in vojni čas.

Mag. VIDA DEŽELAK-BARIČ:

Različno vrednotenje komunistov glede na njihov partijski staž oziroma čas sprejema po svoje nazorno izpričujejo kar številne prošnje za priznanje partijskega staža, med njimi tudi take, v katerih posamezniki dokazujejo, da so bili člani partije že pred vojno, čeprav so bili formalno sprejeti šele v času vojne. Začela so se tudi mučna razčiščevanja o osebnih zaslugah, medosebnih odnosih, zamerah itd. Žal se je res ob vsem tem pozabilo na organizacijo kot celoto. Na simbolni ravni je morda zanimiv podatek, ki ga lahko potrdi Nevenka Troha, zaposlena v nekdanjem arhivu CK ZKS. Osebni dokumenti, t.i. anketni listi in druge listine, so namreč 'popredalčkani' na poseben način, niso jih vodili kot celoto po tekočem abecednem redu, ampak so uvrščeni v posamezne kategorije. Posebej se vodijo predvojni člani, posebej nosilci Spomenice 1941, informburojevci itn. Vse to dejansko kaže na večplastno rangiranje, ki ga je organizacija izvajala sama v sebi.

Dr. MATJAŽ KLEMENČIČ:

Želel bi spregovoriti nekaj besed k zasnovi skupnega nacionalnega programa preučevanja žrtev 2. svetovne vojne, kakršnega pač sedaj snujejo oz. snujete. Danes so tudi večkrat zastavljali kot posebem problem vprašanje, ki ga sam nimam za problematičnega, namreč, ali boste/bomo šteli žrtve v okviru Republike Slovenije ali v okviru slovenskega etničnega ozemlja. Mislim, da smo zgodovinarji doslej vedno prisegali na slovensko etnično ozemlje kot osnovo, na podlagi katere smo snovali naše projekte. Kadar je šlo za neko ozemlje, na katerem se je nekaj dogajalo, smo vedno znova in znova poudarjali slovensko etnično ozemlje. Mislim,

da mora biti tako tudi tokrat. Seveda pa bodo pri tem določene problemi, vendar pa jih bomo lahko razrešili ob sodelovanju Slovenskega raziskovalnega inštituta v Celovcu in Študijske knjižnice v Trstu oz. njenega raziskovalnega oddelka. Kot neke vrste medklic v tem krogu, poyem lahko, da sem bil zelo presenečen, ko sem v časopisih prebral zasnovo tistega projekta, ki ga je financial Državni zbor in da se je ta projekt omejil le na ozemlje Republike Slovenije.

Zdaj pa še dve stvari z mojega ožjega področja. Prva stvar je, da lahko štejemo kot slovenske žrtve 2. svetovne vojne tudi padle v zavezniških armadah ali pa tudi v malo manj zavezniških armadah. Enkrat sem poskusil izdelati statistiko žrtev vojne med člani slovenskih organizacij v ZDA in sem jih naštel približno 750. No, še nekaj o virih z mojega ožjega področja. Kot vire bi morali namreč upoštevati tudi vse tisto, kar je nastalo v izseljenstvu, v zdomstvu, med tistimi ljudmi, ki so vojne travme, zlasti poboj domobrancev, odnesli s seboj v izseljenstvo oz. v zdomstvo. Mislim, da se da tam najti veliko tudi za zgodovinarja slovenske zemlje, da se tako izrazim.

Dr. NEVENKA TROHA:

Odgovorila bi na dilemo, ki sem jo že sama prej načela in jo je zdaj omenil tudi dr. Klemenčič. To je vprašanje mej. Tudi jaz se strinjam s tem, da zajamejo raziskave slovenske etnične meje. Samo, v okviru slovenskih etničnih mej živijo tudi drugi narodi, konkretno na Primorskem Italijani. Kako delati te sezname: po nacionalnem kriteriju? Velikokrat nimamo zadosti trdnih podatkov o nacionalnem izvoru. Vemo tudi, da so bili priimki in imena poitalijančeni in zato težko ugotoviš, kdo med temi ljudmi je dejansko Slovenec, kdo pa se je sam kljub slovenskemu poreklu opredeljeval kot Italijan. Zato bodo takšna ugotavljanja še najlažja za neke slovenske partizane oziorna sodelavce osvobodilnega gibanja. Z Natašo Nemčevo se konkretno ukvarjava z vprašanjem 'fojb' in veva, da je Slovencev med ubitimi sicer manj, da je pa med ubitimi veliko število ljudi, ki so slovenskega porekla itn. Tukaj so številne dileme, ki se odpirajo in niso tako enostavne, da bi mogli reči, vzemimo za kriterij slovensko etnično mejo in konec. Potem je še vprašanje, ki bi ga verjetno tudi veljalo premisliti: gre za območja, ki v slovenskem prostoru nekako niso pokrita ali pa so zelo slabo. Za del Primorske, ki ga malo bolje poznam, je takšno območje Postojne in pa tisti del bivše Tržaške pokrajine, ki je bil po mirovni pogodbi priključen k Sloveniji. Za Goriško nekako skrbi Goriški muzej, za Tržaško pokrajino, namreč oni del, ki je danes v Italiji, imamo italijanske raziskave in deloma tudi naše. Za ostali del bivše Tržaške pokrajine podatkov skoraj ni, tudi podatkov za aretirane maja 1945 na primer ne. In pa še ena stvar, ki sem jo prej pozabila, drobna opomba k referatu Borisa Mlakarja. Omenjal je vprašanje epuracije v Italiji, ob tem vprašanje epuracije v coni A Julijske krajine, ki je bila v okviru zavezniške vojaške uprave. Tu je bilo ustanovljeno posebno zavezniško epuracijsko sodišče, takoimenovano porotno sodišče, ki ni bilo sestavni del italijanskega aparata in je delovalo kot samostojna enota. Tudi višje sodišče ni bilo vključeno v okvir italijanskih sodišč.

Sojenje osumljenim sodelovanja s fašizmom in kolaboracije v coni A Julijske krajine (1945-1947)

Anglo-ameriška Zavezniška vojaška uprava (ZVU), ki je med 12. junijem 1945 in 15. septembrom 1947 upravljala s cono A Julijske krajine, je vzpostavila poseben sodni aparat za kaznovanje kolaboracije in fašističnih zločinov. Z razglasom št. 5 je ustanovila Posebno porotno sodišče z nalogo razsojanja o kolaboraciji in fašističnih zločinih, z razglasom št. 6 je razpustila fašistične organizacije in preklicala njihova pravila. S splošnima ukazoma št. 7 in 8 je ustanovila komisijo za čiščenje (epuracijo) fašističnih častnikov in uradnikov in drugo za čiščenje v zasebnih obratih, ki je bila s splošnim ukazom št. 13 razširjena še na svobodne in umetniške poklice. Na drugi stopnji je bila v Trstu ustanovljena posebna lokalna sekcija apelacijskega kot drugostopenjskega sodišča in je bilo tako sojenje v coni A izven pristojnosti apelacijskega sodišča v Rimu. Epuracijski aparat je bil dopolnjen tudi z imenovanjem apelacijske komisije kot drugostopenjske epuracijske komisije. S splošnim ukazom št. 53 z dne 3. maja 1946 je bila pristojnost posebnega sodišča, ki je dotlej smelo soditi za dejanja pred 8. septembrom 1943 le tistim, ki so bili obtoženi tudi za kolaboracijo po tem datumu, razširjena na kazniva dejanja pred 8. septembrom 1943. Kazni so bile predvidene le za vodilne. S splošnima ukazoma št. 70 in 88 pa je ZVU objavila zaplembo imetja, pridobljenega s fašističnim delovanjem.¹

Komisija za epuracijo je prejela 18.649 prijav, ki so jih v veliki večini poslale epuracijske komisije, ki so delovale v okviru projugoslovanskih organizacij - Slovansko-italijanske antifašistične unije in Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko primorje in Trst. Ničesar ni ukrenila v kar 17.877 primerih. Oduščenih je bilo 350 ljudi. Ob ukinitvi marca 1947 je ostalo 73 primerov nerešenih, prijav, vloženih po 1. novembru 1946, pa niso več obravnavali. Teritorialna prizivna komisija je prejela 745 prizivov, potrjenih je bilo 165 prvotnih kazni, razveljavljenih 222, spremenjenih 254, v ponovno sojenje vrnjenih 46, medtem ko jih je 58 ostalo še odprtih ob zaključku njenega delovanja.²

Posebno porotno sodišče, ki je delovalo izven italijanskega sodnega sistema in ki je bilo, kot smo videli, pristojno tudi za sojenje fašističnih zločinov pred 8. septembrom 1943, je dejansko, z redkimi izjemami, sodilo le zaradi kolaboracije z nemškim okupatorjem po 8. septembru 1943. Sprva so predvideli, da bo delovalo le šest mesecev, vendar so zaradi številnih prijav delovanje podaljšali do marca 1947, ko ga je nadomestilo redno porotno sodišče.³ Sodišče je v tem času preučilo 1548 primerov in jih obravnavalo 1269. Obsojenih je bilo le 342 ljudi. Izreklo je eno smrtno obsodbo, ki je bila po prizivu spremenjena v zapor, en dosmrtni zapor, 10 sodb na trideset let in 257 sodb od dveh do trideset let. Priziv je bil

¹ UL ZVU št. 1/45, 15. september 1945, str. 19, str. 33-40; UL ZVU št. 2/45, 1. oktober 1945, str. 7-10; Nazionalismo e neofascismo nella lotta politica al confine orientale 1945-1975, Trst 1977, str. 165.

² ARS I, fond GOKPJK, šk. 6, referat: O protifašistični borbi, 1947.

³ Nazionalismo e neofascismo, cit., str. 165, 166.

vložen v 132 primerih, v 79 je bila sodba potrjena, v 20 primerih so bili obsojeni oproščeni, v 33 primerih so bile kazni znižane.⁴ Ob tem naj dodam, da so bile dejansko prestane kazni bistveno nižje kot izrečene.

V nadaljevanju navajam nekaj primerov. Sodišče je med drugimi sodilo divizijskemu generalu Giovanniju Espositu, komandantu Teritorialne milice (Milizia difesa territoriale, MDT) v Trstu in nato po septembru 1943 komandantu vojske Mussolinijeve salojske republike (Repubblica sociale italiana, RSI) v Julijski krajini, ki je bil tako v času nemške okupacije med Italijani nosilec najvišje vojaške funkcije. Dne 11. maja 1946 je bil obsojen na trideset let, višje sodišče mu je kazen 28. decembra 1948 znižalo na petnajst let. Naslednje leto ga je kasacijsko sodišče v Rimu izpustilo na osnovi amnestije z dne 23. avgusta 1946. Leta 1956 je bil ponovno vključen s činom generala divizije za čas od 1. januarja 1940 do 2. januarja 1950 v italijansko vojsko in upokojen zaradi starosti.⁵ Poleg Esposita so sodili tudi generalmajorju D'Aquinu ter devetim višjim oficirjem vojske RSI, ki so bili obtoženi sodelovanja z nemškim napadalcem. D'Aquino je bil obsojen na dvanajst let. Obsodili so tudi tržaškega fašističnega federala Bruna Samba, in sicer zaradi kolaboracije in drugih zločinov na trideset let, nimam pa podatka, kdaj je bil izpuščen. Luigi Maraspin, ki je bil po činu sicer orožniški stražmojster (maresciallo dei carabinieri), dejansko pa odgovoren za aretacije, preganjanja, mučenje številnih protifašistov in njihovo izročitev SS, je bil za kolaboracijo in druge zločine obsojen na smrt. Vendar je bila sodba s sklicevanjem na psihiatrično izvedensko mnenje 10. januarja 1947 zmanjšana na trideset let, 21. decembra 1950 je bil izpuščen.⁶ Šef Posebnega inšpektorata javne varnosti za Julijsko krajino (Ispettorato speciale di Pubblica sicurezza per la Venezia Giulia) v Trstu v času med aprilom 1942 in majem 1945, z izjemo od konca avgusta do začetka novembra 1943, Giuseppe Gueli je bil 25. februarja 1947 obsojen na osem let zapora, zgolj zaradi kolaboracije. Redno porotno sodišče ga je po pritožbi 28. aprila 1948 obsodilo na osem let in enajst mesecev zapora.⁷ Ob tem naj omenimo, da je eden najvplivnejših ljudi v coni A v teh letih, tržaško-koprski škof Antonio Santin, ob Guellijevem procesu v imenu obrambe italijanstva pozabil na svoje izjave marca 1943, ko je posredoval zaradi mučenja na posebnem

⁴ AMNZ (Arhiv Ministrstva za notranje zadeve RS), Zavezniška vojaška uprava v STO, poročilo ZVU za junij 1947, str. 163-164, zaključno poročilo posebnega porotnega sodišča.

⁵ *Nazionalismo e neofascismo*, cit., str. 174; AMNZ, Zavezniška vojaška uprava v STO, poročilo ZVU za junij 1947, str. 163

⁶ *Nazionalismo e neofascismo*, cit., str. 175; AMNZ, Zavezniška vojaška uprava v STO, poročilo za junij 1947, str. 163-164.

⁷ E. Apih: *Dal regime alla resistenza, Venezia Giulia 1922-1943. Dal Bianco 1960*, str. 121, 122. Apih navaja, da je bil šef posebnega inšpektorata G. Gueli največja policijska avtoriteta v deželi. Posebna inšpektorata sta bila ustanovljena samo dva v vsej Italiji - ta v Julijski krajini, ki je bil ustanovljen aprila 1942 najprej kot Generalni inšpektorat, in na Siciliji proti banditizmu. Organizirali so posebne enote za boj proti partizanom. Po prihodu Nemcev je Posebni inšpektorat javne varnosti deloval v okviru IV. urada SD. Nikoli ni bil kot najokrutnejši aparat nacifašistične represije obsojen kot institucija, ampak so bile izdane obtožnice le za posamezne njegove člane.

inšpektoratu.⁸ Novembra 1945 je sodišče oprostilo tržaškega župana v času nemške okupacije in ustanovitelja Mestne straže (Guardia civica) Cesara Pagninija. Le prvostopenjska epuracijska komisija mu je prepovedala delo kot advokatu in prokuratorju za dobo treh let.⁹

ZVU je v zaključnem poročilu svojega pravnega oddelka o defašizaciji in epuraciji v Julijski krajini ocenjevala, da je bila epuracija dobro sprejeta in da je bila izvršena globlje in bolj skrbno kot v Italiji, kar nedvomno drži.¹⁰ Ob tem moram izpostaviti, da je bilo tudi fašistično nasilje v Julijski krajini dosti hujše kot drugje v Italiji, saj se je tu represija proti drugače mislečim združila z represijo proti drugemu narodu in zlasti proti njegovemu osvobodilnemu boju. Avtorja poglavja o tržaški magistraturi v knjigi *Nazionalismo e neofascismo* Sergio Ranchi in Cesare Vetter ocenjujeta, da Posebno porotno sodišče ne samo, da ni izreklo nobene smrtne kazni, ampak je za izrečene sodbe značilno tudi škandalozno nesorazmerje med kaznimi in izvršenimi dejanji. Kadri v nacifašistični upravi (prefekti, podestaji), fašistični federali, vodje fašistične republikanske stranke, sodelavci fašističnih časopisov, člani Posebnega inšpektorata javne varnosti, Teritorialne milice so bili ali oproščeni ali obsojeni na nepomembne kazni. Fašistični zločini pred 8. septembrom 1943 so ostali skoraj nekaznovani. Značilnost vseh procesov je tudi pomanjkanje vsakršnih poskusov rekonstruirati policijske, gospodarske in politične povezave med kolaboracionisti in nacifašističnim represivnim aparatom.¹¹ Naj dodam, da so te kazni še posebno mile, če jih primerjamo s kaznimi, na katere so bili od poletja 1946 v coni A in kasneje v Italiji obsojeni nekateri partizani in protifašisti ne le za dejanja storjena med jugoslovansko zasedbo celotne Julijske krajine maja 1945, ampak tudi med nemško okupacijo.

Projugoslovanske organizacije z delom zavezniškega epuracijskega aparata seveda niso bile zadovoljne. Menile so, da javni tožilci, ki so bili advokati ali sodniki in niso trpeli pod fašizmom, poznajo protifašistični boj samo po imenu, zato niso bili primerni tožilci proti fašizmu. Fašistični zločini so bili izredni zločini in kot taki bi morali biti v pristojnosti posebnih sodišč. Projugoslovanske organizacije so zato zahtevale revizijo dela pravosodja in epuracije tudi z naslednjim pojasnilom: *“Ljudje hočejo pravico, ne maščevanja, kaznovanje ne vsakdanjih ljudi, ampak fašističnih dostojanstvenikov, ubijalskih squadrystov, policijskih uradnikov, preganjalcev partizanov in antifašistov.”*¹² Za tiste, ki so bili naklonjeni Italiji, pa je bila epuracija le izgovor “Slovanov” in komunistov, da kot fašistično proglasijo vse italijansko in zato zgolj orožje nacionalnega boja.

⁸ Antonio Santin je marca 1943 pisal o razmerah v posebnem inšpektoratu: *“Možje in žene so mučeni na najbolj živalske načine. Posamezne stvari nas navdajajo z grozò,”* cit. po *Nazionalismo e neofascismo*, cit., str. 172.

⁹ *Nazionalismo e neofascismo*, cit., str. 220; AS, ZKS, f. Boris Kraigher, šk. 1, pismo B. Kraigherja CK KPS 29. 11. 1945.

¹⁰ AMNZ, Zavezniška uprava v STO, poročilo ZVU za junij 1947, str. 163-164.

¹¹ *Nazionalismo e neofascismo*, cit., str. 176, 177.

¹² AS, ZKS, f. GOKPJK, šk. 6, referat: O protifašistični borbi, 1947.

Komunisti naj bi hoteli obsoditi predvsem tiste, ki so bili aktivni v boju za to, da bi ostala Julijska krajina vključena v Italijo.¹³

Dr. TONE FERENC:

Tematika je pravzaprav brezbrežna. V Washingtonu, pravzaprav v Suithlandu v Marylandu, hranijo arhiv pravosodnega oddelka Zavezniške vojaške uprave. Tam je na voljo ogromno gradiva o delovanju teh sodišč, epuraciji itd. Ampak to je ogromen fond, meni se zdi, da bodo minila še leta in leta, preden bomo lahko obvladovali vse dostopno gradivo. Tudi ne vemo, kaj je, recimo, v tržaških arhivih, kjer je bilo do nedavnega tovrstno gradivo še zaprto, pa v Gorici itd. Potem pa tudi v Rimu. Vse to skupaj najprej pregledati in po vsem šele izdajati gradivo, ali ne? Mislim, da nima smisla čakati v nedogled. Moj kolega, ki je bil vedno takšne vrste perfekcionista, je rekel, tega še ni, pa onega še ni, pa potem iz vsega skupaj ni bilo nič. Tako torej ne gre. Potrebni bi več delnih razprav, upošteva eno in drugo vrsto gradiva, pač kakor je kje gradivo dostopno in kolikor ga more kdo obvladati.

Mag. BORIS MLAKAR:

V zvezi z dopoldansko diskusijo kolega dr. Repeta naj poudarim, da je v razširjeni verziji mojega referata, ki bo objavljen, podrobno predstavljena problematika povojnih žrtev v Zahodni Evropi, posebej pa v Franciji, kjer so prišli s strokovnimi obdelavami t.i. epuracij najdlje. Predstavljene so številne razsežnosti teh dogodkov kot tudi metodološki pristopi posameznih raziskovalcev. Številke so v literaturi res različne, toda sam sem se odločil za tiste, ki so rezultat najnovejših ali pa najbolj poglobljenih študij. V tej zvezi seveda navajam tudi že omenjenega Henryja Roussoja.

Dr. JANEZ ŠUMRADA:

Če si smem vzeti pravico samo za krajši medklic, mislim, da bi bilo vendarle zanimivo videti, na kakšno metodologijo se opirajo podatki Henryja Roussoja, ki jih je citiral kolega Repe.

Mag. BORIS MLAKAR:

Rousso v bistvu ni sam izrecno preučeval te problematike ali pa celo zbiral vire o številu žrtev, temveč je v tem povzema rezultate drugih študij, ki so v glavnem tudi omenjene v mojem referatu.

---

¹³ MAE (Repubblica Italia, Ministero degli Affari esteri), AP (Affari politici) 1946-1950, Jugoslavia, fasc. 7, poročilo: Politični položaj v mestu Trst, februar 1946; fasc. 6, poročilo o položaju v Trstu, 1. 8. 1946.

Dr. TONE FERENC:

V zvezi z diskusijo doc. dr. Repeta bi povedal tole: apeliral je, naj bi širše zajeli problem žrtev, ne zgolj smrtne žrtve, ampak tudi druge. Soglašam, da morajo biti pri končnem obračunu o Sloveniji v 2. svetovni vojni navedeni tudi podatki o ne-smrtnih žrtvah. Mislim pa, da zdaj in v teh razmerah še nismo sposobni ugotavljati, kdo je bil v zaporu, kdo je bil oškodovan pri imovini itd. To presega naše možnosti. Če bi v doglednem času obdelali večji del Slovenije na način, kot ga je že uporabilo nekaj kolegov, danes sem jih citiral, nazadnje še najbolj popolno g. Okoliš, tudi najbolj pregledno in izračunano, pojasnjeno, potem bi bili lahko srečni, saj bi se približali vsaj okoli 90% števila smrtnih žrtev med Slovenci ali pa prebivalci slovenskega etničnega ozemlja v 2. svetovni vojni. Nisem pa za to, da bi raziskovanje razširili. Morali se bomo pač zanesti *cum grano salis* na tiste podatke, ki so jih zbrali po vojni, bodisi po krajevnih narodnoosvobodilnih odborih OF ali pa še bolj zanesljivo spomladi leta 1946, ko so se razmere ustalile, po šolskih okoliših. Tovrstne raziskave pa jemljejo precej časa, kar pa rad delam v nočnih urah, seštevam z računalnikom, izdelujem si tabele po šolskih okoliših, primerjam dobljeno z drugimi podatki. Spomnim se, da so prišli iz Statističnega zavoda, ko sem bil ravnatelj Inštituta, da bodo napravili nekakšen popis in so izpolnjevali neke formularje, ampak iz tega potem ni bilo nič. Ne vem, če bi zdaj iskal za njimi, ali bi sploh še kaj našel. Mogoče niso niti prav sešteli! Sem za to, da se sedaj in v naslednjih letih omejimo na ugotavljanje smrtnih žrtev. Če bomo to nalogo opravili, si lahko samo čestitamo. Pri tem pa moram reči, da še naprej ostaja odprto vprašanje časa. Glejte, treba je upoštevati tudi tiste, ki so padli v italijanski vojski. Za celotno slovensko narodno ozemlje in za vse nas ni začetni časovni kriterij 6. april 1941, to velja za Dravsko banovino. Primorci so v vojni že od junija 1940, morda so imeli kakšne žrtve že v Abesiniji, Albaniji, Grčiji, med španskimi borci... Vsekakor je treba pri Primorcih upoštevati kot začetni datum vsaj 10. junij 1940. Kar pa zadeva prostor, o tem še lahko diskutiramo. Kako daleč gredo naše možnosti, da natančno zberemo podatke?

Dr. JANEZ ŠUMRADA:

Na tem mestu imam pristavek, da je bilo iz referata Damijana Guština vendarle razvidno, da je moč tudi že na osnovi našega dosedanjega vedenja delati nekakšne antropološke generalizacije. V celoti se pobudi po širjenju polja preučevanja, ki jo je postavil Repe, najbrž ni mogoče izogniti, se pa popolnoma strinjam z vami v tem, da so naše sile popolnoma neprimerljive s silami velikih razvitih historiografij, kjer to dejansko že daljši čas počnejo in kjer pravzaprav tudi mi črpamo spodbude za diskusije, kakršna je bila Repetova.

Dr. TONE FERENC:

Obžalovanja vredno je, da je Jugoslavija ukinila državno komisijo za ugotavljanje zločinov okupatorjev, republiške komisije in njihove podružnice. Poljaki

so do najnovejšega časa obdržali takšno komisijo. Le-ta je izdala zbornik poljske martirologije, kjer imate vse temeljne podatke.

LOJZE PENIČ:

V Mariboru je živela velika nemška narodnostna manjšina. Ti Nemci so tudi padali kot vojaki. Kaj z njimi? Tisti, ki je padel v času mobilizacije, spada zraven. Kaj pa tisti prostovoljec, ki je padel že ob zasedbi Poljske, ta je bil zagotovo prostovoljec? Temu vprašanju se ne bomo mogli izogniti.

Drugo, v Mariboru je po vojni korektno delovalo vojaško sodišče, celo pritožbe so bile, da obsoja na premile kazni. Med drugim je obsodilo tudi grofa Attemsa iz Slovenske Bistrice na dve leti, njegovo ženo pa na leto in pol zapora. Ampak to ni nič veljalo. Oba sta izginila v zaporu oz. v taborišču, mislim, da v Bresternici. V zvezi s tem me zanima še nekaj drugega. Ali so se že našli kakšni sezname, recimo za taborišči v Bresternici ali Strnišču? Ljudje, ki delate na tem? Nihče nič ne prikimava. To se pravi, da najbrž tega gradiva ni.

Dr. TONE FERENC:

Nekaj je na mikrofilmih, saj so bili papirji uničeni, potem ko so jih mikrofilmali. Mikrofilmi so pa baje tako slabi, da bo treba nabaviti poseben aparat, s katerim bodo potem napravili kopije in bodo potem te na voljo v Arhivu Slovenije, tako mi vsaj pripovedujejo naši arhivisti.

Pazite, nekaj je treba upoštevati. Leta 1951 je bil izdan odlok notranjega ministra Borisa Kraigherja, da je treba uničiti gradivo kazenskih taborišč. Dokument je ohranjen. Zdaj je vprašanje, od kdaj so ohranjeni sezname. Glejte, za Teharje imamo zaporno knjigo, vendar v njej ni prvih, ki so prišli noter, torej vrnjenih domobrancev in drugih, npr. aretiranih v celjskem okrožju, ampak tisti, ki so jih obsodila vojaška sodišča pa naj bi kazen prestajali v kazenskem taborišču Teharje. Knjigo imamo tudi za kočevsko kazensko taborišče. V njej so pa tisti, ki so jih partizanska vojaška sodišča od jeseni 1944 naprej obsodila na prisilno delo in oni, ki so jih po epuraciji - izvedla jo je OZNA maja in junija 1945 - obsodila vojaška sodišča na časovne kazni in so jih nato poslali v Kočevje. Iz seznama se vidi, koliko so jih po amnestiji z dne 3. avgusta 1945 izpustili okrog 11.-13. avgusta. Za prejšnje, za vrnjene domobrance in druge iz Vetrinja, doslej nisem našel ničesar, pa sem vendar nekaj časa prebil v arhivu takratnega Ministrstva za notranje zadeve (v arhivu Sove nisem delal niti en dan, niti nisem vedel, da obstaja kakšen arhiv Sove, to se je pozneje izvedelo). Zdaj tam nekateri zgodovinarji pridno delajo in gledajo te mikrofilme. Jaz ne za Šentvid ne za Teharje nisem našel gradiva. Na srečo pa so se ohranile zaporne knjige za zapore v Ljubljani, tako sodne kot zapore OZNE. Te so zelo uporabne.

TONE AVSEC:

Omeniti moram, da bi bilo treba upoštevati tudi slikovno gradivo, torej fotografije ubitih, padlih v boju, ali kakorkoli. V muzejih se ga je kar veliko

nabralo. V Muzeju novejše zgodovine v Ljubljani je tega veliko. pri tem bi si morali še naprej prizadevati, da bi dokumentirali v čim večjem številu tudi tiste fotografije, ki so bile doslej nedokumentirane. Precejšnje število gradiva je razstavljeno tudi v Novem mestu. Fotografija je tako eden izmed virov, ki lahko pripomore k spoznavanju žrtev in tudi načinov nasilja.

Dr. JANEZ ŠUMRADA:

Glede na to, da smo diskusijo v glavnem izčrpali, predlagam, da zdaj zaključim to srečanje, čeprav zato med vami nisem najbolj poklican. Rekel bi takole: ob nezanemarljivem dejstvu, da celotno število žrtev 2. svetovne vojne v Sloveniji ni znano (obstajajo samo bolj ali manj utemeljene ocene celotnega števila žrtev), smo danes tukaj izvedeli, da v Sloveniji že obstaja nekaj pomembnih geografsko omejenih raziskav števila žrtev, bodisi na krajevnem ali na širšem lokalnem nivoju. Le-te lahko imamo, kot je dobro poudaril kolega Dežman, za posamezne case-studies oz. vzorčne študije, obenem pa tudi za temeljna predдела, uvod v celovito zbiranje in obravnavo gradiva o žrtvah 2. svetovne vojne na nacionalni ravni. Mislím, da izražam željo in upanje vseh nas, če rečem, da bi se moral čimprej začeti odvijati nacionalni projekt o žrtvah, ki ga je Inštitut za novejšo zgodovino prijaval pri financerjih že pred leti. To našo skupno željo želim v zaključkih te okrogle mize popolnoma jasno poudariti. Obenem pa je važno tudi nadaljnje nastajanje podobnih lokalnih vzorčnih študij, kot je Okoliševa. Pomislím samo na to, kako dobro pojasnjujejo raznolikost dogajanja med 2. svetovno vojno, npr. med terenom bivše občine Cerknica, na katerem smo, in recímó, oním iz Slovenske Bistrice, ki ga je obravnaval kolega Penič. Ravno tako, in mislim, da je to zadnja ugotovitev v paketu našega najmanjšega možnega skupnega imenovalca, stoji, da bo na nacionalni ravni potrebno razrešiti vrsto metodoloških in terminoloških vprašanj. Začnimo z vprašanjem kritičnega datuma, kje raziskavo ustaviti, morebiti celo, kdaj jo začeti, kar je zanimiv problem. Ali pa se dotaknimo vprašanja ozemlja, ki naj ga ta raziskava pokrije: gre za ozemlje države, ali pa celo za tisto, ki ga označujemo kot slovenski etnični prostor? Važen je tudi problem, o katerem sta govorili kolegici Troha in Nemčeva, ki ga postavlja pred nas poitalijančevanje priimkov v seznamih žrtev itd. Mislim, da sem s tem izčrpal najmanjši skupni možni imenovalec, ki sem si ga skiciral tukaj na listu.

Na koncu bi se še enkrat vsem prisrčno zahvalil za udeležbo. Mislim, da je bila večina izvajanj, ki smo jih danes tukaj slišali, metodološko pomembna za nadaljnje preučevanje žrtev 2. svetovne vojne v Sloveniji, bodisi če ga gledamo v ožjem viktimološkem smislu te besede ali pa v širšem kontekstu družbenih fenomenov tistega časa. Naše današnje srečanje je po mojem korak naprej pri preučevanju te problematike. Še enkrat lepa hvala.

Uredil Janez Šumrada